

Noot

De onderstaande autobiografische herinneringen zijn ontstaan in de loop van vijf gesprekken die Jaap Bos hield met Nathan Deen in het najaar en de winter van 2012 bij de geïnterviewde thuis. De gesprekken werden op band opgenomen en uitgeschreven door Clair van Genugten. De tekst volgt niet woordelijk de gesprekken, maar geeft wel de strekking ervan weer.

Inleiding

De geschiedenis en omgeving maakt een mens voor een deel hoe hij of zij later wordt. Mijn aller vroegste jeugd vormt een goed begin voor mijn biografie, het is in elk geval een handvat om verder te komen. Maar het is lastig om de gebeurtenissen precies terug te halen, want het is hetgene van mijn geschiedenis wat het verst is weggezakt; het is immers al bijna tachtig jaar geleden.

Ik kom uit een Joods gezin, maar ik ben niet orthodox opgevoed, ondanks dat mijn moeder in een orthodox Joods weeshuis is opgegroeid en mijn vader in een Joods gezin in Amsterdam. Ik ben op 10 oktober 1930 geboren in de Centraal Israëlitische Ziekenverpleging. Daar hoort nog een merkwaardige anekdote bij, waar mijn moeder een levenslange frustratie aan heeft overgehouden. Ik ben praktisch tegelijk in hetzelfde ziekenhuis geboren als Lea Dasberg. Ze hadden in het ziekenhuis per ongeluk de baby's verwisseld, zo kreeg mijn moeder Lea aan de borst. Dat heeft ze haar hele leven moeilijk gevonden. Ze zei: 'En toen kreeg ik dat kind van dokter Dasberg, en dat was nog mismaakt ook. Het was een meisje, en ik heb een jongen.' Vermoedelijk is dit de enige keer in al die tachtig jaar dat wij elkaar in levenden lijve ontmoet hebben. Ik ken het werk van Lea, en andersom kent zij mijn werk en ik heb vrijwel alle andere pedagogen ontmoet, behalve haar. Opmerkelijk omdat we dezelfde interesses hebben, de historie van de pedagogiek, en gemeenschappelijke vrienden.

Vroege jeugd

Ik ben enig kind geweest en gebleven, wat niet gebruikelijk was in die tijd. Mijn moeder kwam uit een gezin met een broer en een zuster, ze is opgegroeid zonder vader, die was op zijn 34^e overleden. Hij was een diamant bewerker, een ongezond beroep. Vermoedelijk is hij door het stof overleden. Ook haar moeder werkte in een diamant bedrijf. Zij heeft geleefd tot zij vermoord werd in de oorlog. Dat het gezin waar mijn moeder uit komt beperkt is gebleven tot drie kinderen, heeft dus te maken gehad met het feit dat mijn grootvader al vroeg overleed en mijn grootmoeder daarna altijd alleen is

gebleven. Mijn vader daarentegen kwam uit een groot gezin, met een stuk of tien kinderen. Ik heb hen overigens niet allemaal gekend, mijn vader was een van de jongere kinderen, waardoor tegen de tijd dat ik geboren was een paar van mijn ooms en tantes al waren overleden. Mijn grootvader aan mijn vaderskant was een kleermaker. Toen ze ontdekt hadden dat mijn vader een redelijk intelligent jongetje was kreeg hij, in pakweg 1910, een beurs voor de HBS. Door deze beurs heeft hij de mogelijkheid gekregen om aan het laagste milieu te ontsijgen en een andere loopbaan te ontwikkelen dan zijn vader.

De eerste jaren van mijn leven woonde ik met mijn ouders ergens in de rivierenbuurt in Amsterdam. Mijn moeder had nogal neiging tot verhuizen, ik geloof dat we ongeveer ieder jaar naar een ander huis gingen, maar we bleven altijd in de rivierenbuurt. In de buurt waar tegenwoordig de RAI staat. We hebben nooit in het chique deel van Amsterdam-Zuid gewoond, altijd in een wat volkser gedeelte, maar niet in het getto. We waren niet arm, mijn vader was employee bij een bank. Het was ook de buurt waar ik naar de kleuterschool ging, ook al denk ik niet dat mijn ouders bewust voor die school hebben gekozen was dit ongetwijfeld een openbare Montessori kleuterschool. Toen ik namelijk later in de Montessori wereld terecht kwam, herkende ik materiaal van mijn kleuterschool.

Ik ervaar mijn jeugd positief, ik denk aan mijn ouders met een positief gevoel. Mijn moeder was een warm mens. Zij was een laatbloeiër, zoals ik al eerder zei was haar vader al vroeg overleden en is ze opgegroeid in een weeshuis. Haar moeder moest als jonge weduwe proberen aan de kost te komen. Dit deed ze onder andere door kamers te verhuren, om daarbij nog drie kinderen op te voeden was een te zware belasting. Alleen de jongste van de drie kinderen is bij haar moeder gebleven, mijn moeder en haar oudere broer zijn opgegroeid in een Joods weeshuis. Achteraf was het misschien beter geweest als ook haar jongste zus in het weeshuis was opgegroeid. Ondanks dat mijn moeder daar niet een heel prettige tijd heeft gehad, heeft zij toch onderwijs gehad en er een vriendin voor het leven aan overgehouden. Door het onderwijs dat mijn moeder had gehad, heeft zij ook een MULO-opleiding kunnen volgen. Ze volgde deze aan de Amstelschool, toentertijd naar haar eigen zeggen de beste MULO van Amsterdam. Ze kreeg na haar opleiding een kantoorbaan, ze bleef zich tegelijkertijd ook artistiek ontwikkelen. Ze is gaan schilderen, beeldhouwen, ze heeft dit nooit professioneel gedaan, maar ze deed dit omdat ze het leuk vond. Ze heeft les gehad van een, in die dagen, bekende beeldhouwer Theo van Rijn. Hij liet haar geregeld met zich mee werken in zijn atelier. Mooi om te zien is dat mijn kleindochter, van 26, een beeldend kunstenaar is, en veel waardering heeft voor haar overgrootmoeder.

In 1936-1937, ik was toen zes jaar, zijn we van Amsterdam naar de buurt Haarlem Zuid-West, in Haarlem, verhuisd. Het was geen Joodse wijk, er woonden drie andere Joodse gezinnen, maar dat contact was niet exclusief, we hadden ook contact met de andere buurtbewoners. Het zou me niet

verbazen als ze dachten dat het goed voor mij zou zijn om naar Haarlem te verhuizen, dat in combinatie met het feit dat mijn moeder graag meer ruimte wilde. We kregen voor dezelfde prijs als ze in Amsterdam betaalden een prettig huurhuis. Het had twee verdiepingen, een zolder, een badkamer, centrale verwarming en een voor- en achtertuin. Voor die dagen een heel modern huis. Mijn vader bleef bij de Incassobank, later de Amsterdamsche bank, in Amsterdam werken. Vanuit huis ging hij met de Haarlemse tram naar zijn werk. De Noord-Zuid-Hollandsche tram maatschappij exploiteerde een tramlijn van de Spuistraat in Amsterdam, via Haarlem, naar Zandvoort, die kwam dicht bij ons langs dus het was heel makkelijk om daar op te stappen.

Mijn moeder is altijd een beetje een overbezorgde moeder geweest, in Joodse kringen werd dit een 'Jiddische memme' genoemd. Toen wij er kwamen wonen waren er nog geen scholen in die wijk in Haarlem. We moesten de drukke stad in en een paar drukke wegen over om op school te komen of konden de andere kant op naar Aerdenhout, naar de schoolvereniging Aerdenhout Bentveld. Mijn moeder vond dat een veiliger idee, daar kon je rustig naar toe fietsen en ze vonden het een leuke school voor mij. Aerdenhout-Bentveld was een elitaire school, een heel andere wereld dan ik van thuis kende. Dat er allerlei mensen met dubbele namen zaten heeft er nooit voor gezorgd dat ik me er niet prettig bij voelde. Ik moest daar overblijven, maar ging ook wel met vriendjes mee naar huis. Die woonden in van die grote huizen, maar kan me niet herinneren dat ik daar vreselijk van onder de indruk was. Af en toe mocht ik met een van die juffen mee naar huis om bij haar te eten. Een van die juffen, heette juffrouw van Hall, zij was de kleindochter van de voormalige minister van Hall. Zij heeft mij nog ooit een keer de sabel van haar grootvader laten zien, die bij zijn uniform hoorde, zoals de ministers die toen droegen. Het was een vrij moderne school voor die tijd, dat heeft wel indruk op me gemaakt, er mocht veel. Ik heb die school heel positief beleefd, tot de oorlog begon. Want in 1941 mochten Joodse kindertjes niet meer met niet-Joodse kindertjes op school zitten. We waren geen traditioneel Joods gezin, pas toen ik van de Duitsers naar een speciaal voor Joden ingerichte lagere school moest en een ster moest gaan dragen, drong het tot me door dat wij anders dan anderen waren.

Mijn vader was zeer actief in de buurt, hij redigeerde het buurtblad, waar hij columns en verhalen voor kinderen in schreef, ook organiseerde hij dingen in de buurt. We hebben in dat huis gewoond tot de oorlog begon. Tijdens de oorlog, toen wij zelf waren ondergedoken hebben er NSB'ers in ons huis gewoond. De NSB'ers zijn met de Dolle Dinsdag in 1944 gevlucht. Het was uniek dat wij na de oorlog weer terugkwamen in precies hetzelfde huis als waar we hadden gewoond voor we ondergedoken waren. Dit had er mee te maken dat mijn vader actief was in de buurt. De burens hadden gezegd dat er eerst onderzocht moest worden of wij nog leefden, voor het huis aan andere mensen verhuurd mocht worden. Op vijf mei was de oorlog voorbij, en dankzij dat er door de regering nog niks geregeld was, zaten wij op 10, 11 of 12 mei alweer in het huis.

Ook tijdens de oorlog was mijn vader actief gebleven. Hij werkte in de financiële wereld, dit deed hij ook in de opvang van Duitse Joodse vluchtelingen. Hij werkte voor de oorlog een avond in de week voor een organisatie die kredieten gaf voor Joodse marktkooplieden, zodat deze koopwaar konden inslaan en op de markt konden staan. Na de oorlog heeft hij dit voortgezet, hij deed er alles aan om de ellende van de oorlog niet weer terug te krijgen. Dit lag in de lijn van de hele naoorlogse optimistische periode. Het was idealistisch, er was een Europese beweging, maar ook hij wilde die uitbreiden naar een wereld regering. Mijn vader werd penningmeester van de Nederlandse tak van de wereld federalisten, later ook van de internationale beweging.

Ik ben nooit een sportfiguur geweest, toen niet maar nu nog steeds niet. Ik heb als kind wel getennist, maar daar was ik niet zo goed in en zwemmen mocht ik niet omdat mijn oren een aantal keer geperforeerd waren door een oorontsteking. Tegen de tijd dat ik wel mocht zwemmen had ik zo'n kromme rug dat het nooit meer goed gelukt is. Mijn vrouw vond het belangrijk voor het gezin dat ik het wel kon. Alleen was de conclusie van de fysiotherapeut dat ik door mijn vervormde rug verkeerd in het water lag. Enige vorm van sport die ik wel leuk vond om te doen, was fietsen. Met vriendjes buitenspelen heb ik niet veel gedaan, ik hield meer van lezen. Ik heb alle boeken van Karl May opgevreten en toen ik nog jonger was A.D. Hildebrand, Bolke de Beer, dat boek heb ik vele malen gelezen. Bolke de Beer heeft me ooit nog geïnspireerd om het woord leerlingbegeleiding te bedenken, maar dat komt later.

Oorlog en onderduikperiode

Ik herinner me dat het in mei 1940 prachtig weer was. Ik zag dat mijn vader in paniek was, hij wist immers wat er stond te gebeuren, hij had het al gezien bij de Duitse Joden. De burens kwamen om beurten bij mijn vader aan omdat ze bang waren dat hij zichzelf wat zou aandoen, het is een beeld dat ik bij me houd. Net als het dramatische moment, met het uitbreken van de oorlog zag ik ook de eerste keer dat ik de Duitsers door de stad zag marcheren. Ik was nog maar negen, dus wat het precies ging worden wist ik niet, maar ik merkte wel dat de sfeer en de stemming om mij heen vreemd was. Ik voelde dat mijn ouders zorgen hadden, er werd ook over gesproken thuis. Al weet ik niet meer precies wat er gezegd werd.

Al vrij gauw begonnen de eerste maatregelen, je mocht niet meer naar cafés en restaurants – er hingen borden met de tekst 'Voor Joden Verboden' - en toen kwam natuurlijk de ster. Liepen we allemaal met een geel plakkaat op onze jas. We waren geen traditioneel Joods gezin, waardoor ik pas door had dat wij anders waren dan anderen op het moment dat die maatregelen kwamen. Vooral toen ik eind '40- begin '41, van school werd gehaald. Joodse kindertjes mochten niet langer meer met niet-Joodse kindertjes op school zitten. De mensen van de schoolvereniging waar ik op zat, vonden het heel erg. Ze hebben daar mee gedacht aan wat ze konden doen. Ik moest namelijk van school, maar een Joodse

school, die was er op dat moment nog niet. Heel naïef, maar uit een warme gedachte, zei het schoolhoofd: ‘Wij brengen bij jou thuis een schoolbank en we zorgen dat je alle spullen van school krijgt zodat je thuis kunt werken en dan komen we je wel helpen.’. Ze lieten me niet stikken, dat is toch iets wat je je dan blijft herinneren. Op een gegeven moment kwam ik in een oude school in de Wilhelminastraat, en later kwam er in een villa aan de Zeilweg een basisschool. Uit heel Kennemerland werden alle Joodse kinderen daarheen gebracht, we gingen daar ’s morgens heen met de bus. Ze hadden een handvol Joodse leraren bij elkaar gesprokkeld. In de vierde klas had ik les van meneer Cohen. Een man die ze uit een of ander kantoor vandaan gehaald hadden, maar hij had een onderwijsakte dus die kon les geven, al geloof ik dat hij dat nog nooit eerder had gedaan. Later in de vijfde klas, kwam meneer Elion, die man herinner ik me goed omdat ik hem later goed gekend heb. Elion was in die tijd behoorlijk gespannen en neurotisch. Hij stond er om bekend dat hij ontzettend tekeer kon gaan in de klas, hij kon om kleine dingen woedend worden. Hij heeft niet lang lesgegeven, want hij is snel ondergedoken. Na de oorlog ben ik hem tegengekomen, hij werkte op de LOM-school in Haarlem, waar ik later ook ging werken. Toen ontmoette ik een totaal ander mens, ik heb nog nooit iemand gezien die met zo veel geduld en met zoveel warmte zo voortreffelijk met die kinderen omging, en dat terwijl de kinderen op de LOM-school niet bepaald de makkelijkste kinderen zijn. Hij werd voor mij een soort model van hoe je met kinderen om moet gaan. Ik denk dat die man ontzettend gefrustreerd moet zijn geweest in de tijd dat ik les van hem had, omdat hij zo zichzelf niet was.

Ik kreeg op die school ook Joodse les van een Rabbijn. Dat was voor mij de eerste keer, dus daar kwam ik eindelijk iets te weten over mijn Joodse achtergrond. Ik heb daar op school gezeten tot we onderdoken in september 1942. Voor ik onderdook viel me op dat er steeds minder leerlingen kwamen, ineens waren ze weg. De razzia’s waren al begonnen, maar ik bleef over want ik woonde daar vrij ver vandaan. Maar daar vlakbij woonde een Orthodox Joodse familie, de familie Beek. Ik ging daar tussen de middag eten, tot ik op een dag daar kwam en het huis leeg was.

Beperkte groepen wisten goed wat er aan de hand was. Mijn vader wist heel goed wat er stond te gebeuren, hij had verschillende lijnen naar de buitenwereld. Met name de mensen in het Amsterdamse getto, die over het algemeen in grote armoede leefden, geloofden in eerste instantie dat het maar voor werk was. Ze zorgen ervoor dat, als kinderen weggingen, ze een rugzak met warme spullen hadden en wat extra eten meekregen. Alle mensen die in de oude Jodenbuurt woonden, kenden alleen elkaar, zij hadden geen lijnen naar de buitenwereld.

Ik wist dat ook mijn ouders wilden gaan onderduiken. Mijn vader zei altijd: ‘Ik laat mij niet vrijwillig wegvoeren!’. Daar had hij namelijk al te veel voor gezien. Ik weet wel dat alle dingen die ik om mij heen zag gebeuren mij behoorlijk zenuwachtig maakte en ik aan mijn ouders vroeg: ‘Kunnen we niet alvast gaan? Hoelang wachten we nog?’. Ze hadden al een plek waar ze op een bepaalde datum terecht

konden, dat was bij een stel dat ging trouwen. Echter mede doordat ik het vroeg hebben ze een tussenoplossing gezocht, waardoor we een aantal weken eerder zijn ondergedoken dan we anders gedaan zouden hebben. Achteraf is gebleken dat dat onze redding is geweest. We waren nog geen twee weken weg, of ze waren ook bij ons aan de deur geweest om ons op te halen.

De contacten van mijn vader in de illegaliteit verliepen voor een deel via vrienden. Zo zijn we terecht gekomen in Haarlemmermeer via een bevriende man die twee straten achter ons woonde. Hij was ervan op de hoogte dat wij uit Amsterdam weg moesten. Hij werkte bij Staatsbosbeheer en kwam op een boerderij om een boom te keuren, tijdens de koffie heeft hij gepolst of het wel goede mensen waren, op die manier zijn wij daar terecht gekomen. Er was in die tijd nog niet veel georganiseerd, wel iets, maar nog lang niet zoveel als later. We kregen wel iets van financiële ondersteuning, zo'n dertig gulden per week, want je had natuurlijk geen inkomsten meer maar we moesten wel voor het onderdak betalen. Toen wij in 1942, 1943 in Haarlemmermeer terechtkwamen, nadat we al een maand of acht hadden gezworven, moesten wij daar voor gaan betalen. We betaalden daar 70 gulden in de week, dat is echt veel geld voor die tijd. In zekere zin lag het aan de eerlijkheid van mijn vader. Hij had namelijk gevraagd wat ze wilden dat wij aan hun zouden betalen. Toen hebben zij gevraagd wat wij aan ons vorige adres hadden betaald. In Amsterdam was dat 70 gulden per week, we hadden ons daar namelijk in moeten kopen om te overleven en dat was slechts een kwestie van een paar weken geweest. Mijn vader was zo eerlijk om te zeggen, dat hij daar 70 gulden had betaald. Het was niet zo dat die mensen uitbuiters waren, maar het liep nou eenmaal zo. Als mijn vader had gezegd dat hij 30 gulden had betaald, hadden ze dat ook goed gevonden. Ze moesten natuurlijk ook drie extra monden voeden, ook al waren ze heel zelfverzorgend op die boerderij. Op een gegeven moment hadden we geen geld meer, om toch te kunnen blijven is mijn vader schuldbekentenissen gaan tekenen. Na de oorlog heeft hij deze allemaal afbetaald.

In onze onderduikperiode hebben we eerst wat gezworven. We zijn begonnen met een paar weken in Haarlemmermeer. Toen zijn we bij de grens van Heemstede en Haarlem gekomen, in het plattelandsgebied, daar woonde bijna niemand. Het was de dochter van de mensen waar we eerst hadden gezeten in Haarlemmermeer. Zij ging trouwen met een man die bij een bollenboer werkte. Zij kregen een arbeidershuisje bij het bollenbedrijf waar die man werkte, maar hadden geen geld om meubels te kopen. Dus toen was de deal, dat zij onze meubels konden nemen, maar dat ze ons er dan wel bij moesten nemen. Dit ging goed tot ze op een gegeven moment het gevoel kregen dat het toch makkelijker was dat ze de meubels wel kregen en ons niet. Ik had dat stel toevallig een complot horen maken om ons weg te laten halen. Ik ging als kind natuurlijk wat vroeger naar bed, maar kon het stel door de kieren in de vloerplanken horen praten. Toen heb ik mijn vader erbij gehaald, die heeft dit aan de illegaliteit gemeld, die een manier heeft gevonden om de plannen van de vader onmogelijk te maken. We konden blijven, maar het resulteerde er wel in, dat wanneer de mensen overdag niet thuis waren wij niet in het huis durfden te blijven. We gingen dan maar naar buiten, heen en weer lopen,

want wat er ons te wachten stond, dat wisten we niet. Via de kanalen die we hadden zijn we op zoek gegaan naar andere adressen, en we hebben een tussenperiode in Amsterdam gezeten. Het voelde alsof we voortdurend op de rand van een afgrond stonden. Uiteindelijk zijn we op een boerderij in Haarlemmermeer terechtgekomen, daar hebben we tot het einde van de oorlog, zo'n anderhalf jaar, gezeten. Dat waren mensen die geen kwaad in de zin hadden, het waren drie ongetrouwden, een broer en twee zusters, die samen een boerderij runden. De Duitsers kwamen regelmatig kijken, maar dan zaten we verstopt. De razzia's kwamen niet alleen omdat ze Joden wilden hebben, maar ook omdat ze paarden wilden bijvoorbeeld. In het begin verstopten we ons tussen het graan, zaten we daar de hele dag in het veld tussen het graan en de muggen. Daar is mijn vader een keer niet goed geworden, waarschijnlijk door de hitte en de spanning. Het kan zijn dat dat zijn eerste hartaanval is geweest, er heeft echter nooit een dokter naar gekeken. Hij is er in ieder geval niet aan dood gegaan. Toch vonden ze dat het niet kon, dus sindsdien gingen we intern schuilen. In het huis zaten schuilplaatsen, wanneer er dreiging was gingen we in een kast die gebarricadeerd was door een andere kast. We kwamen die tijd niet buiten, behalve als we naar het toilet moesten. Als iemand naar de wc moest, dan gingen een paar mensen op de uitkijk staan, holde je er gauw heen, als je het slecht trof kwam er in die tijd bezoek. Ik heb wel eens 2.5 uur op die plee gezeten. Dan kwam de boer naar buiten, want er was natuurlijk het risico dat een van de bezoekers naar de wc moest. Hij had ergens in de zijkamer het raam opengeschoven, dan schoof hij mij door het raam naar binnen toe. Het is vrij goed gelukt om het geheim te houden dat wij daar zaten. Elke middag kwam hun broer tussen de middag eten, hij heeft al die tijd niet geweten dat wij daar zaten. Toen hij ons na de bevrijding ineens in dat huis zag, was hij stomverbaasd.

De meeste mensen uit mijn familie zijn weggevoerd. Dit wisten wij niet toen wij ondergedoken waren, dat zijn verrassingen waar je later achter komt. Mijn moeders broer, zijn vrouw, zijn twee zoons en mijn oma zijn allemaal weggevoerd. Ook een nichtje van mij is weggevoerd, zij was getrouwd met Max de Winter, de vader van Micha de Winter. Zij zijn toen beiden weggevoerd, maar Max heeft het overleefd. Hij is later met Bertine Meijer getrouwd, daar is Micha een kind van. Ook al zijn Micha en ik dus officieel geen familie, zo beschouwen we elkaar wel een beetje.

Oorspronkelijk woonde mijn oom met zijn gezin in Arnhem. Tot alle joden naar Amsterdam moesten, tenzij je daar een vrijstelling voor kreeg. Ik weet eigenlijk ook niet waarom wij nog in Haarlem waren, wij hadden nog niet die verplichting namelijk. Maar mijn oom moest dus met zijn gezin naar Amsterdam. Hij had geen werk meer, maar om toch wat te doen ging hij bridgen bij een Joodse bridgeclub. Die hele club is toen in één klap opgehaald. Mijn oma heeft lang bij ons in huis gewoond, maar die is op een gegeven moment in een bejaardenhuis in Amsterdam gaan wonen. Zij is vanuit het bejaardenhuis weggevoerd. Waar het precies is geweest, Auschwitz of Sobibór, weet ik niet, maar het is keurig bijgehouden door de Duitsers, met datum en alles. Dit is een kaalslag geweest. Mijn oma

werd tijdens de oorlog zestig, op dat feest waren 110 mensen, daar waren na de oorlog 15 mensen van over.

Je had een aantal bijzonder situaties van mensen die er op een of andere manier uitgekomen zijn. Er is een verhaal, dat gaat niet zo zeer over mij, maar is wel een kenmerkend verhaal voor die tijd. Het gaat over de familie Bogaard uit Haarlemmermeer. Ze waren zeer orthodox-gereformeerde boeren, bestaande uit drie broers, een zuster en een vader. Die broers en zuster waren ongetrouwd. Zij hadden het gevoel: er gebeurt hier iets, dat is godslasterlijk, alle godswetten worden hier overtreden. Zij dachten, hier moeten we wat aan doen. In Amsterdam was er de "Hollandse Schouwburg", waar de bezetter alle opgehaalde Joden verzamelde, aan de overkant daarvan was een crèche waar de kinderen werden ondergebracht. Eén van die broers ging op zijn motorfiets naar die crèche toe. Daar zette hij dan een paar kinderen achterop die motorfiets, vervolgens reed hij met ze terug naar de boerderij. Op een gegeven ogenblik hadden zij 60 of 70 ondergedoken Joden op de boerderij. Iedereen wist het, maar het was een publiek geheim, het moest wel geheim blijven in Haarlemmermeer. Iedereen had veel respect voor die mensen, alhoewel ze niet populair waren, want veel vonden hen eigenlijk een beetje fanatieke mensen, maar men had toch wel veel bewondering. Er zaten heel veel kinderen tussen, op een gegeven ogenblik kwam daar een *raid*. Het was eigenlijk een overval bij vergissing, er was een melding gemaakt dat een zekere Bogaard iets clandestiens had gedaan. De politie dacht dat zij dat wel moesten zijn en zijn naar de boerderij van de Bogaards gegaan. Toen de agenten het erf op kwamen lopen heeft één van de onderduikers één van de agenten doodgeschoten. Daarop volgde dat de politie versterking ging halen, in die tijd hebben de Bogaards zoveel mogelijk mensen laten vluchten. Veel van die kinderen hebben 24 uur in een greppel gelegen. Eén van die kinderen is een achternichte van mij, die leeft nog steeds, ook Arnold Heertje zat daar. Een deel van de onderduikers is alsnog weggevoerd, maar een deel heeft het door de Bogaards overleefd. De Bogaards zelf zijn gevlucht op de fiets naar Friesland, met mijn nichtje achterop.

In Haarlemmermeer was ook ergens een daglonershuis, daar zaten ook tien meisjes ondergedoken uit de Berg-stichting. Dat was eigenlijk een tehuis voor Joodse kinderen met problemen die daar ondergebracht werden. Het fungeerde als een soort opvoedingshuis, maar daar hebben ze ook in de kelder van dat daglonershuis de oorlog overleefd. Er zijn veel opmerkelijke en bijzondere verhalen gebeurd.

Wat ook bijzonder is, is dat mijn vader, mijn moeder en ik de hele oorlog bij elkaar zijn geweest. Mijn vrouw heeft als twaalfjarig meisje in haar eentje heel Friesland door gezworven. Zij heeft het eigenlijk veel beroerder gehad dan ik. Ze kwam in haar eentje uit Amsterdam, opgegroeid in Betondorp. Kwam ze daar in de rimboe in Friesland, bij mensen die niets anders spreken dan Fries. Een wereld waarin ze niets begreep van wat ze tegen haar zeiden. Om te overleven moest ze die taal snel zich eigen maken,

wat haar goed gelukt is overigens, maar ze was toch een soort speelbal want ze had niemand die haar beschermde.

Bevrijding en de eerste na-oorlogse jaren

Ik ben in oktober jarig, dus op het moment van de bevrijding in mei 1945 was ik nog 14 jaar. Ik had in die tijd op de boerderij de boeken ontvangen van het eerste jaar van het Christelijk Lyceum. Onder begeleiding van mijn vader heb ik daar gestudeerd. Aangezien ik tijdens de oorlog iets aan onderwijs heb kunnen doen, ging ik meteen door naar het eind van de eerste klas van het lyceum. Toen kon ik aan het eind van het jaar, want het was mei, meteen promoveren naar de tweede klas. Dit heeft er voor gezorgd dat ik een jaar minder kwijt was, dan ik anders kwijt geweest zou zijn. Uiteindelijk heb ik in 1950 eindexamen gedaan op de gymnasium afdeling van het christelijk lyceum in Haarlem.

Ik heb dus in de tweede helft van de jaren veertig daar op school gezeten. Educatief gezien was het niet een geweldige school. Al zat er op het moment dat ik daar op school kwam wel een rector die wel degelijk wilde vernieuwen. Dat was Van der Elst, maar die man is na een jaar onder een autobus gekomen, toen hij naar zijn huis in Heemstede fietste. Van de vernieuwingen is dus niet veel terechtgekomen, maar hij had van allerlei dingen geïntroduceerd. Zijn vernieuwingen waren gericht op schooldemocratie, zoals klassenraden, en andere soorten parlement achtige situaties, hij probeerde allerlei dingen op gang te brengen.

Didactisch gingen deze vernieuwingen niet erg ver, maar hij probeerde op deze manier leerlingen een stem te geven. Van der Elst had in de oorlog in het concentratiekamp gezeten, omdat hij geweigerd had leerlingenlijsten aan de Duitsers te geven. Dat zijn markante gebeurtenissen geweest op die school. Want toen hij in 1945, na de oorlog weer terugkwam, wilde het bestuur hem niet herbenoemen. Dit had als gevolg dat de leerlingen zijn gaan staken. Over die staking heeft Harry Mulisch nog geschreven, want hij zat ook op die school. Hij heeft namelijk actief deelgenomen aan die staking. Ik was pas een eersteklasser en hij was een stuk ouder dan ik, dus ik heb hem niet persoonlijk gekend. Wij mochten als eersteklassers niet meedoen van de leerlingen die de staking organiseerden. Wij waren te klein, we mochten wel thuisblijven maar niet actief participeren aan de staking. Desondanks was het wel iets wat indruk op ons gemaakt heeft, het bestuur is toen door de knieën gegaan. Die heeft inderdaad toch van der Elst herbenoemd. Van der Elst is toen al die veranderingen gaan invoeren, het is dus erg jammer geweest dat de man het leven niet lang gehouden heeft, omdat hij tragisch verongelukt is. Toen kwamen er weer zeer conservatieve rectoren voor in de plaats. Ondanks dat die school didactisch niet was hoe ik het graag gezien had, heb ik er een goede tijd gehad. Ik zat daar goed in mijn vel, ik had een leuke klas en ik maakte er vriendjes. Daarnaast had ik in die school zelf ook ruimte, zo heb ik ooit een keer meegeschreven aan een cabaret en zat ik in de redactie van de

schoolkrant, Janus. Janus was de eerste redactie van de vele redacties waar ik mijn leven in heb gezeten.

Studie theologie

Ik heb in 1950 eindexamen gedaan, op dat moment was ik 19 jaar. Na mijn examen ging ik theologie studeren aan de Universiteit van Amsterdam. Er waren veel studenten, rond de 100 en 200, die toentertijd theologie in Amsterdam studeerden, in ieder geval meer dan vandaag de dag. Amsterdam had met haar vrijzinnigen en barthianen de reputatie een vooruitstrevende universiteit te zijn, de reputatie van de universiteit in Utrecht was behoudender, daar zaten de meer conservatieven.

Ik heb toentertijd gekozen voor theologie omdat ik mij tijdens de oorlog tot het Christendom had bekeerd, ik had ondergedoken gezeten op een boerderij van een gereformeerd gezin. Ik had niets anders te doen dan lezen wat ze daar hadden, dat was de bijbel. Ik noem nog altijd als wapenfeit dat ik in die tijd zeven keer het nieuwe testament, en drie keer het oude testament heb gelezen. Waar ik tot de dag van vandaag mijn bijbelvastheid aan heb overgehouden. Er kwam daar ook nog een zwager over de vloer, die oorspronkelijk katholiek was geweest maar ook bekeerd tot het protestantisme. Dat was een actieve man, die mij ook allemaal dingen te lezen gaf. Op een of andere manier had ik het gevoel, misschien moet ik die kant maar uit. Ik had mij dus aangemeld, bij een dominee, toen we weer boven gekomen waren. Ik zat natuurlijk ook op die christelijke school, omdat ik die boeken had, maar ook omdat ik in de oorlog het gevoel al had, van ik moet die kant uit dus ik wilde daar ook heen. Veel van mijn vriendjes woonden in Heemstede, dus ik was ook op Heemstede georiënteerd, ben daar ook in de hervormde gemeente terecht gekomen. Maar wat nou eigenlijk gemaakt heeft dat ik theologie ging studeren is eigenlijk een heel andere kwestie, ik kwam in aanraking met een Joods-Christelijke jeugdvereniging, 'Hadderech'. Dat was een vereniging van allemaal eigenlijk bekeerde Joden, die net als ik ergens ondergedoken hadden gezeten en het Christendom waren tegengekomen. Allemaal Joden die toch op de een of andere manier het gevoel hadden, dat ze iets met het Christendom moesten doen. In die club daar merkte ik, dat we allemaal zaten met hetzelfde probleem namelijk, hoe kunnen we onze Joodse achtergrond combineren met het Christendom, waar we nu in rondlopen. Ik weet dat ik op gegeven moment gedacht heb, er moet toch iemand zijn die dat eens gaat proberen uit te zoeken en laat ik theologie gaan studeren want dan kan ik dat gaan doen. Ik ben het niet gaan studeren omdat ik dominee wilde worden, maar omdat ik echt zat met het probleem en iedereen om mij heen in die club met hetzelfde probleem zat. Ik had mijn kandidaatsexamen en een doctoraal plan al, en ik was reeds bezig met het kerkelijk examen. Ik kreeg echt steeds meer het gevoel dat ik de kerk moest verlaten omdat ik mijn authenticiteit wilde behouden. De studie inhoudelijk vond ik prima, ik moet ook eerlijk zeggen dat ik heel veel heb gehad aan die studie, eigenlijk meer dan aan de studie pedagogiek. Het niveau van de theologie studie was namelijk een stuk hoger dan het niveau van de studie pedagogiek. Bekende namen bij de studie theologie waren Beek, die de oud testamentische vakken gaf, Sevenster

die de nieuwtestamentische vakken gaf, Kooiman een kerkhistoricus en van Niftrik voor de dogmatiek. Vooral Mönnich was in mijn ogen een groot geleerde, een geleerde in de dogmageschiedenis, hij was niet alleen in cultureel opzicht een interessante man, maar ook omdat hij interessante boeken heeft geschreven. Zo heeft hij *pilgrimage* geschreven, een boek over de gotische kerken in Frankrijk. Hij deed het zo goed dat hij me ervan overtuigd heeft dat ik er uit moest stappen. Daar heb ik in mijn proefschrift ook een stelling over gemaakt, maar hij heeft daar helaas nooit op gereageerd. Het hele niveau van de discours in de theologie, vond ik eigenlijk een stuk hoger dan wat ik later in de pedagogiek tegenkwam. Tijdens de studie theologie heb ik een eerste artikel geschreven, ik zat in een vakdispuut, waar in beginsel alleen studenten bij waren betrokken, maar toch waren er ook altijd docenten bij betrokken. Er waren twee typen activiteiten in zo'n dispuut, de ene activiteit was dat je een lezing moest houden, met een kritische blik op het vakonderwerp. Die vervolgens gekritiseerd werd door de medestudenten. Daar was altijd een hoogleraar of een andere deskundige bij om daar commentaar op te geven. De andere activiteit, was typisch bij het dominees vak betrokken, daar moest je een proefpreek houden. Die moesten goed onderbouwd zijn, en werden ook achteraf helemaal geanalyseerd. 'Wat heb je nou gedaan, waarom heb je het zo gedaan, wat is je tekstinterpretatie, en is dit in overeenstemming met de grondtekst?', want wij lazen natuurlijk allemaal in het Hebreeuws en Grieks. Daar was ik niet slecht in, al zeg ik het zelf. Toch merk ik dat ik nu al een deel kwijt ben, dat komt ervan als je het niet bijhoudt. De activiteiten die we ondernamen hielpen om het niveau op een hoog peil te houden. Toen ik pedagogiek deed in Amsterdam heb ik geprobeerd het idee van zo'n dispuut in de pedagogiek te introduceren. Dat mislukte jammerlijk, dat wil zeggen dat er wel een club uit is gekomen, Comenius, dat werd later de studentenvereniging Comenius. Dat was een Amsterdamse pedagogen club geworden, maar het idee om daar vakmatig te gaan discussiëren en daarbij deskundigen van buiten bij te halen, dat mislukte enorm. Dat vond iedereen veel te bedreigend, want heel veel van die mensen die in pedagogiek zaten, hadden banen als onderwijzer of in een instituut. De club was heel klein, geen NVO (Nederlandse Vereniging van Pedagogen en Onderwijskundigen) met zoveel duizend leden zoals je die nu hebt. Dus iemand moest dan een orthopedagogisch onderwerp voorbereiden, en dan als er dan een deskundige bij zou moeten komen om dat te beoordelen, dan was dat tegelijk je werkgever. Dat wilden mensen niet, dus dat idee is helemaal mislukt. Ook waren er seminars over Talmoed-traktaten die je kon volgen. Dat was reuze interessant met mijn vragen in het achterhoofd, die lazen wij dan ook in het Hebreeuws. Dat was niet verplicht, maar ik koos daarvoor. Daar kwam ik dan ook weer een aantal mensen tegen die van andere universiteiten kwamen. Daar heb ik leuke mensen leren kennen. Ik heb daar dus als de studie als zodanig de beste herinneringen. Het was alleen geen vak waar ik in verder kon gaan, ik had bijvoorbeeld ook een doctoraal plan gemaakt met Jan Sevenster, die de hoogleraar daarvoor was. In het plan stond om met name onderzoek te gaan doen in de vroegchristelijke periode, de periode van de overgang van Jodendom naar Christendom. Toen ben ik ondertussen ook aan de pedagogiek begonnen, dus het is er niet meer van gekomen om dat af te maken, ik begon toen ook te twijfelen aan

het geloof, om er vervolgens helemaal van af te raken. Bij alle leden van Hadderech is er bijna geen één in de kerk gebleven, omdat het toch moeilijk bleek, om verschillende culturen met elkaar te verenigen. De studie heeft een actieve bijdrage geleverd aan het feit dat ik er vanaf ben geraakt.

Verloving met Mollie, onderwijzer

In de Hadderech heb ik Mollie, mijn huidige vrouw, begin jaren vijftig leren kennen. Vanaf 1953 zijn wij echt samen. In 1955 zijn we getrouwd, vanuit het ouderlijk huis ben ik toen verhuisd naar een zolderkamer ergens in Bloemendaal, in park Duinlust. Daar woonden wij met zeven gezinnen, was vreselijk druk met een heks van een huisbazin. Er was namelijk enorme woningnood, er was een regel, om in aanmerking te komen voor een woonruimte moest je samen 55 jaar zijn. Op het moment dat wij dat wilden waren we dat nog niet. Gelukkig kwamen wij in aanmerking voor een flat omdat ik onderwijzer was in Haarlem. Waar nog een heel verhaal aan vast zit: ik was gaan werken op een LOM-school, maar ik zou gaan werken op een Montessorischool na de vakantie. Na de examens van de kweekschool zei de gemeente, 'Ga maar op de LOM-school werken, dat is leuk voor u want dan krijgt u de vakantie nog doorbetaald'. Later bleek dat het eigenlijk aangeboden was omdat ze een tekort hadden aan docenten op die LOM-school en ze zo hoopten dat ik zou willen blijven. Ik ben toch gewoon gaan werken op de Montessorischool omdat ik dat al had toegezegd. Ik moest toch een huis, en ik kwam nog steeds niet in aanmerking voor een woonruimte omdat ik al in Haarlem woonde. Dus ik ben driftig aan het solliciteren geweest naar andere plaatsen, toen kreeg ik de kans om in Diepenveen te komen. Dat zijn rustieke verhalen. Ik werd opgebeld door de burgemeester van Schalkhaar, die zei, 'Ja het is vervelend, er is namelijk een tweede kandidaat, het is hier gebruikelijk in deze streek, dat iemand die hier benoemd wil worden, een bezoek brengt aan de raadsleden om eerst kennis te maken en dat heeft meneer Kamphuis gedaan en u niet. Wij hebben liever u, dus we hebben de voordracht teruggenomen. Maar ik zal u een lijst met adressen van de raadsleden sturen, dus u moet die gaan bezoeken voor de volgende vergadering is geweest.'. Ik ben toen naar de directeur van die LOM-school gegaan, mijn excuses aangeboden en gezegd dat ik mijn fiets al op de trein naar Deventer had gezet omdat ik de raadsleden moest gaan bezoeken.

Daar schrok ze van, zij heeft meteen de gemeente opgebeld. Dus ik werd op gegeven moment opgebeld door de gemeentesecretaris van Haarlem, hij zei 'Meneer Deen, kunt u misschien voordat u straks naar Diepenveen afreist nog even bij ons langskomen?'. Ik zei tegen hem dat is heel jammer maar dat kan niet, want dan ben ik te laat in Deventer. Dat vond hij heel treurig. Ik ging weer braaf mijn klasje in, want ik was nog met die kinderen bezig. Een half uur later werd ik weer gebeld door de gemeentesecretaris, die zei 'Meneer Deen, het is heel ongebruikelijk, maar voor uw geval heb ik even de vergadering voor Burgemeesters en Wethouders onderbroken en we hebben besloten om een woning voor u te vorderen'. Ze wilden niet dat ik wegging, dat vond ik goed want ik wilde veel liever op de Montessorischool werken dan in de dorpsschool in Diepenveen. Zo kwam ik aan een

nieuwbouw flat in Haarlem. Kwam nog goed uit, ik wilde nog graag studeren, dat was in Diepenveen moeilijker geweest, enige reden dat ik naar Diepenveen zou gaan had er mee te maken dat ik daar een huis zou kunnen krijgen.

Ik heb nog een proefles gegeven in Diepenveen, om op de voordracht te komen moest je een les geven waar iedereen kwam kijken, de burgemeester en drie of vier raadsleden. Het leek wel een evenement. Ik kwam daar, was iets te vroeg dus ben ik eerst door het dorp gelopen, ik kreeg toen wel een indruk van wat Diepenveen eigenlijk voorstelde. Toen moest ik mijn lesje voorbereiden aan de hand van een opdracht in een klas met vrij jonge kinderen, een jaar of negen. Ik zat mijn les voor te bereiden in een andere klas dan waar ik de proefles moest gaan geven. Ik had natuurlijk al mijn eigen ideeën over goed onderwijs. Ondertussen stond een lerares voor de klas die het had over aparte opdrachten voor A, B en C leerlingen. Ik dacht, oh gaat het hier zo. Toen kwam mijn proefles aan de orde, ik had keurig een zangles en een rekenles voorbereid. Het hoofd van de school kwam de klas uit om mij welkom te heten, en zei mij dat de burgemeester altijd wil dat iemand onvoorbereid les geeft over één van de schoolplaten die aan de muur hangen. Er hingen twee platen aan de muur, de eerste was 'In Sloot en Plas', ik ben geen bioloog, ik wist niets van sloten en plassen. De tweede poster was 'Hoogovens bij IJmuiden', ik wist per toeval wel heel veel over hoogovens. Als werkstudent in Haarlem had ik avondwacht gedaan in een parkeergarage. Er konden ongeveer 25 auto's in die garage, die ik dan naar binnen moest rijden. Eén van die auto's was van een bedrijfsarts van de hoogovens, ik stond daar drie avonden in de week, dus ik kende die mensen aardig goed. Die bedrijfsarts vroeg op een keer aan mij of ik het leuk vond om een keer een rondleiding te krijgen bij die hoogovens. Dat vond ik wel leuk, dus dat heb ik gedaan, ik heb een halve dag met hem over die hoogovens gelopen. In de les heb ik verteld over de fabriek in het dorp, 'Hoogovens is een hele grote fabriek, zo groot dat als je van de ene kant naar de andere kant wil kan je dat niet lopen maar moet je op de fiets.'. Ik had het over de walserij, want dat stond op die plaat. 'Jullie moeder heeft thuis misschien wel een deegroller, de walser is een hele grote deegroller.'. Terwijl ik die les aan het geven was, zag je de raadsleden steeds verder op het puntje van hun stoel schuiven. Ik weet nu nog dat ik daar echt lol in begon te krijgen. Ondanks dat ik het leuk vond, heb ik toch het gevoel dat ik ontsnapt ben, omdat ik eigenlijk helemaal niet in Diepenveen wilde wonen.

Studie pedagogiek, dood van vader

In 1956-1957 ben ik pedagogiek gaan studeren. Ik moest iets doen toen ik uit die theologie weg ging, bovendien was ik nu getrouwd met Mollie. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat ik dominee zou worden en ergens in de pastorie zou gaan trouwen, en dat ging nu niet meer door. Mollie vond dat op zich zelf prachtig, zij zag niks in die pastorie. Zij was al eerder dan ik aardig gesecculariseerd, maar je moest wat. Toen kwam er min of meer per toeval een spoedcursus voor onderwijzers, dat ging samen met de verandering van de kweekschool. De kweekschool werd een jaar langer, van drie jaar naar vier

jaar. Dat betekende dat er dus een jaar lang geen mensen van de kweekschool zouden komen, dus zou er een gat vallen in de onderwijsvoorziening. Toen hebben ze in Den Haag bedacht dat er een spoedcursus moest komen, mensen die minimaal een VHMO (nu VWO) diploma hadden konden in 15 maanden klaargestoomd worden voor het onderwijsvak, dat werd nog betaald ook. Er waren drie verschillende soorten toelagen, voor iemand die thuis woonde, voor iemand die op kamers woonde en voor iemand die getrouwd was. Ik dacht, nou dit is precies wat ik nodig heb, na enige aarzeling dacht ik misschien is het onderwijs iets voor mij. Dit is een gouden greep geweest. Bovendien paste die toelage goed in onze plannen, ik ben eerst naar het bureau studietoelagen in Den Haag gegaan. Ik woonde nog thuis bij mijn ouders, maar ik wilde naar de gehuwde toelagen. Ik ben toen naar Den Haag gegaan, heb daar een gesprek gehad op het ministerie met het hoofd van de afdeling studietoelagen. Stel je dat nu eens even voor. Die man zei, 'Nou we waren eigenlijk niet van plan om dat te doen, maar omdat het om een paar gevallen gaat, doen we het wel, dat komt goed.'. Met die wetenschap ben ik weer terug gegaan, en ben ik aan die spoedcursus begonnen. Die begon in mei 1955, in oktober 1955 zijn wij getrouwd, in 1956 was ik klaar en ben ik onderwijzer geworden, tegelijkertijd heb ik mij ingeschreven voor de studie pedagogiek. Ik wilde namelijk nog iets meer doen dan dat, ik heb geaarzeld tussen geschiedenis en pedagogiek. Ik had op de kweekschool een hele goede pedagogiek leraar, en dat heeft eigenlijk gemaakt dat ik voor pedagogiek heb gekozen. Ik ben hem later nog tegengekomen, omdat hij wetenschappelijk medewerker werd in Amsterdam.

Voor we trouwden werkte Mollie in Amsterdam in de Centraal Israëlitische Ziekenverpleging (CIZ). Toen we getrouwd waren woonden we eerst in Santpoort, daarna in Haarlem. Toen is ze particulier verpleegkundige geworden via een uitzendbureau in Haarlem, dit heeft zij gedaan tot zij zwanger was. Het was een vrij moeilijke zwangerschap. Op 13 februari 1958 is mijn oudste dochter, Mirjam, geboren. Ik werkte op dat moment op de Montessoribasissschool in Haarlem en tegelijkertijd was ik al bezig met de pedagogiek studie. Het is ook de tijd dat ik mijn vader heb verloren. Het was de dag voor mijn laatste kandidaatstentamen. We wisten dat hij op zijn sterfbed lag, ik heb mijn moeder precies geïnstrueerd wat ze tegen hem moest zeggen: 'Ik heb nu mijn laatste tentamen voor mijn kandidaatsexamen gedaan, ik mag nu mijn examen doen'. Hij was pas 57, hij had een hartkwaal, ik heb dezelfde kwaal. De hartspecialisten konden echter tegen de tijd dat ik die leeftijd had bereikt meer, dus ik ben er aan geopereerd, iets wat ze in de tijd van mijn vader nog niet konden.

Kennismaking met Stellwag en haar kring

De opleiding pedagogiek in Amsterdam werd gevormd door een heel klein clubje. Behalve Stellwag, waar ik zodirect over zal hebben, zaten er ook filosofen en psychologen waar ik colleges van kreeg, als Rita Vuyk (ontwikkelingspsychologie), Duyker (psychologie) en Oldewelt (filosofie). Oldewelt was een soort prediker voor ongelovigen, die gaf colleges over de mens in zijn omgeving. Het was een Bergsoniaan, hij gaf colleges op dinsdagavond van 6 tot 8 uur, dan zat de aula altijd vol. Een aantal

rijen oudere dames, voor wie het een soort preek was, en daarachter zaten studenten die het gewoon moesten volgen. Hij was een buitengewoon boeiend spreker, dus vervelen deden we ons nooit. Hij gaf een tweejarige cursus, als je die twee jaar gehad had hoefde je ook niet meer te gaan, want dan begon het weer van voren af aan. Ik heb veel aan die man gehad, hij gaf mondelinge tentamens. Dat was toentertijd normaal. Van Stellwag hadden we colleges op haar kamer, boven het Amsterdamse belastingskantoor aan de singel, omdat het aantal pedagogiek studenten op twee handen te tellen was. Zij had daar een paar kamers, ik heb daar zelf als assistent ook nog gezeten.

Stellwag was allereerst een eigenzinnige dame, zij was ergens in de 40 toen ik daar kwam, ze woonde toen in Baarn, samen met haar vriendin Anna Erdman Schmidt, die ook wetenschappelijk medewerkster was aan haar afdeling. Ze kenden elkaar van het gymnasium in Leeuwarden, Anna was daar lerares Engels en Stellwag was daar rector en gaf daar les in de klassieke talen. Tot Stellwag benoemd werd in Amsterdam, toen zijn zij naar Baarn verhuisd. Anna moest dus ook mee, die heeft eerst gewerkt op de school van de koningskinderen in Baarn. Ik vermoed dat Beatrix haar geen boeiende lerares gevonden heeft, maar ze was wel een heel lief mens.

Stellwag was een potentaat. Ik had zelf bepaalde ergernissen hoe zij met studenten omging, ze trok sommigen altijd voor. Zelfs Adriaan de Groot was bang voor haar. Hij heeft mij wel eens verteld, dat als mevrouw Stellwag iets wilde in de faculteitsvergadering, bijna niemand haar durfde tegen te spreken. Ze had de wind eronder. Ik heb zelf persoonlijk niet veel slechte ervaringen met haar gehad. Adriaan van Meerten, een leraar van de kweekschool, had bij haar gestudeerd, zei tegen mij toen ik wilde gaan studeren, 'Misschien is het voor u leuk om in Utrecht te gaan studeren, want dat heeft een meer uitgesproken richting dan Amsterdam.' Ik vond dat hij goede adviezen gaf dus toen heb ik een brief aan Langeveld geschreven, dat ik graag in Utrecht wilde gaan studeren, dat ik op dat moment een onderwijzer was aan de montessorischool en dat ik graag me wilde verdiepen in de pedagogiek. Ik kreeg een brief terug dat het niets zou worden, omdat ik teveel om handen zou hebben. Toen ben ik toch maar naar Stellwag gegaan, zij zei tegen mij 'Meneer Deen, u hebt al een kandidaats theologie, u weet wat studeren is, komt u maar en u hoeft het eerste jaar geen college te volgen.' Ik heb Langeveld later nog eens herinnerd aan de brief die hij mij schreef, toen ik mijn proefschrift aan hem heb laten lezen en hij mij een lovend briefje terug schreef.

Ik kwam bij Stellwag in 1956, zij was zeker een intelligente vrouw, ook filosofisch op niveau. Ze was steeds meer ingesteld op de meer empirisch-analytische filosofie. Brezinka was voor haar een belangrijke zegman. Zij nam steeds meer afstand van de fenomenologie. Het eerste tentamen dat ik mondeling bij haar assistent moest doen ging over de *Beknopte Theoretische Pedagogiek*, dat las iedereen toentertijd. Ze kon goed overweg met Duyker, die bepaald geen fenomenoloog is. Iedere student moest langs Duyker voor het psychologie gedeelte. Hij was een (fysiek) grote man, maakte

een softe indruk met zijn spraak. Ik kan hem vergelijken met een gummibal, je knijpt erin dat resulteert in een kuil maar even later is de kuil wel weer weg. Het was iemand die niet boeiend was om naar te luisteren maar van wie de college dictaten perfect waren. Hij maakte ook de indruk dat hij altijd nadacht over diepe zaken, alsof hij nooit nadacht over het weer. Duyker is een van de hoogtepunten geweest van mijn studie pedagogiek. Stellwag heeft later meer analytisch georiënteerde boeken geschreven over begrippen. Dat begon eigenlijk met dat stuk synidese, dat staat in een gedenkboek voor Kohnstamm, één van deze boeken is *Situatie en Relatie*. Dat is heel sterk begripsanalytisch, met een breed spectrum waardoor er veel aan de orde kwam. Het zijn geen bestsellers geworden, maar er zit op zichzelf veel kennis in verwerkt. Ik heb de boeken wel, ik heb ze gelezen, maar ik heb ze niet gebruikt voor mijn studie, zijn sowieso van latere datum.

Duyker heeft ook een artikel in *Pedagogische studiën* geschreven, getiteld 'De ideologie van de zelfontplooiing'. Het was kritisch op die zelfontplooiingsgedachte. Het was in de zomer dat dit artikel binnen kwam, de meeste mensen waren op vakantie. Sjoerd de Witt en ik hadden op ons genomen om dat laatste nummer dat nog afgemaakt moest worden, klaar te maken. We hadden nog ruimte voor één artikel, toen kwam net op dat moment dat stuk van Duyker bij ons binnen. Ik weet nog dat we nog dachten, wat moeten we hier mee, we hadden geen tijd om het de redactie te laten lezen en het hun te laten beoordelen op de gebruikelijke manier. Ik zei toen tegen Sjoerd, 'Wat Duyker schrijft is altijd kwaliteit, we kunnen dat blindelings opnemen.'. Ik was het niet op alle vlakken met Duyker eens, maar dat was geen criterium, ik vond dat het heel goed geschreven was met een goede onderbouwing. Het is één van de meest gelezen stukken van de *Pedagogische Studiën* ooit geworden. Dat herinner ik me zo goed, omdat ik zelf bij die publicatie betrokken was.

Van Duyker lazen we het leerboek, en misschien wat artikelen. Oldewelt was een Bergsoniaan, dus we lazen Bergson en een aantal boeken die hij zelf geschreven had. Aardige boeken, maar niet heel diepgaand. Ik vond zoals ik al eerder gezegd heb het studieniveau in de theologie hoger dan in de pedagogiek. Daarom ben ik blij dat ik toch de studie theologie achter de hand heb gehad. Dit niveau verschil komt ook mede omdat het veld van pedagogiek nog in opkomst was, het academische statuut bestond nog niet eens. Gaandeweg kwam dit academische statuut, in de jaren '60. Ik behoorde nog de generatie die niet verplicht was om statistiek te doen. Kohnstamm heb ik niet persoonlijk gekend, helaas, want ik heb een boek over hem geschreven. Hij is ook in '57 overleden. Ik had hem gekend kunnen hebben, want we hebben hem wel uitgenodigd bij onze Joods-Christelijke vereniging, maar dat heeft hij helaas nooit willen doen. Een nichtje van hem Margote Hausmann, die in Berlijn woonde, is wel eens bij ons geweest. Die heb ik in die tijd aardig goed gekend. Ook heb ik zijn kinderen en kleinkinderen gekend. Carla, bijvoorbeeld, die was getrouwd met Philip Idenburg, die heb ik beiden gekend want Philip is geruime tijd mijn baas geweest toen hij hoogleraar-directeur was van het

Nutsseminarium. Dat was gescheiden van de academische pedagogiek-opleiding. Een tijd lang heeft hij een leerstoel gehad in de pedagogiek, in de vergelijkende opvoedkunde.

Doordat ik het kandidaats theologie al had, kon ik een jaar later beginnen aan het kandidaats pedagogiek en daardoor kon ik ook kandidaat assistent worden, want dat was een formaliteit, om als kandidaat assistent te worden benoemd moest je een kandidaatsexamen hebben. Op basis van het kandidaatsexamen theologie ben ik kandidaat assistent van Stellwag geworden in '57-'58. Ik heb mijn kandidaats pedagogiek gedaan in 1960, toen werd ik ook in medio 1960 leraar aan de rijkskweekschool in Utrecht. Ik ben onderwijzer geweest aan de montessori school tot ik kandidaat assistent werd. Het assistentschap en de studiebeurs voorzag mij van genoeg geld om van te leven.

Ik dacht: Als ik nou mijn kandidaatsexamen heb, moet ik in een situatie zitten dat ik niet meer afhankelijk ben van Stellwag. Ik wilde zelf de richting bepalen van mijn doctoraal, en had het vermoeden dat wanneer ik afhankelijk zou blijven van Stellwag zij mij de kant op zo sturen welke zij wilde. Daarom heb ik die baan aan de kweekschool gezocht en aangenomen en ben ik in 1960 in Utrecht als leraar pedagogiek, psychologie en maatschappijleer aan het werk gegaan. Dat heb ik daar vijf jaar gedaan. Dat was voor 28 uur in de week. Daarnaast in de avonden en op zaterdag deed ik de doctoraal opleiding.

Als assistent van Stellwag had ik best een aardige baan. Ik heb veel geleerd in die jaren, ik las namelijk veel dingen die ik anders niet had gelezen. Ik gaf niet alleen al college, maar ik beheerde ook de bibliotheek, dat betekende dus dat Stellwag van mij verwachtte dat ik haar advies gaf wat zij aan moest schaffen, maar ook dat ik die tijdschriften voor haar ter lezing selecteerde. Er kwamen stapels tijdschriften binnen, dan moest ik voor haar bekijken wat voor haar interessant zou zijn, dus ik ging al die tijdschriften door. Het kan zijn dat ik haar op deze manier een beetje gestuurd heb, al ben ik me daar zelf niet van bewust, wel ben ik me ervan bewust dat ik er voor mezelf veel aan ontleend heb. De toegang tot het pedagogisch veld was breder dan dat het anders was geweest, ik kreeg actuele tijdschriften uit vele landen te zien, Franse, Duitse, Engelse. In die tijd was het veel minder Angelsaksisch gericht dan tegenwoordig, veel Duitse en Franse teksten.

In de tijd dat zij mijn studieleider was heb ik een aantal van haar bezoekers leren kennen. Ik zat alleen toen nog niet in de positie om er een belangrijke rol in te spelen. Wolfgang Brezinka is iemand die regelmatig op bezoek kwam. Stellwag liep zeer met Brezinka weg, zij voelde zich erg verwant aan zijn manier van denken. Ik kwam twee facetten tegen bij die man, aan de ene kant sterk empirisch-analytisch, maar hij had ook de pedagogische kant heel duidelijk in zich. In de tijd dat ik aan het nutsseminarium de colleges gaf die inleidend waren in de pedagogiek heb ik daar een boek van Brezinka voor gebruikt, *Erziehung als Lebenshilfe*. Terwijl Brezinka vooral bekend is geworden als de

toch wat meer analytische denker, net als Stellwag dat was, had dat boek dat analytische helemaal niet. Het was haast een pedagogisch traktaat, waarin allerlei aspecten naar voren komen. Ik heb het boek een aantal jaren met plezier gebruikt in mijn propedeutische colleges. Mijn studenten waren overigens niet altijd even tevreden over het boek omdat ze in het Duits moesten lezen, maar het boek van Brezinka was eenvoudiger en uitvoeriger dan het boek van Langeveld.

Theodor Litt is ook iemand die in die tijd bij Stellwag op bezoek is geweest. Hij was een hele grote man, hij schreed op een indrukwekkende manier binnen. Hij had, als ik het me nog goed herinner, een hele zware jas met een soort bontkraag. Wij hadden in die tijd werkloze hoofdarbeiders in het instituut, dat waren mensen die door de sociale dienst werden onderhouden. Men dacht ook toen al dat werken beter was dan thuis zitten, dus werden die mensen gedetacheerd bij bepaalde instanties die daar nut van konden hebben en waar die mensen misschien ook weer aan de slag konden. Zo hadden wij meneer Smit, dat was een zeer aparte man, we hebben veel plezier met hem gehad. In die tijd kwamen Pieter Span en Jan Spitz ook af en toe. Pieter Span was toen ook assistent aan de Universiteit van Amsterdam. Jan Spitz werkte bij het nutsseminarium, die was daar de statisticus, een psycholoog. Die mannen kwamen af en toe om advies te geven bij een stafvergadering. Zij kwamen meestal samen binnen, dan riep meneer Smit, 'Daar zijn de heren Spic en Span.'. Deze meneer Smit stond daar om de jas van Theodoor Litt aan te nemen. Litt deed zijn jas open en liet hem zo vallen, van 'er is wel iemand die hem opvangt', hij keek niet op of om. Dat was zo vanzelfsprekend voor hem. Het was heel markant. Meneer Smit zag dat gebeuren en zei onmiddellijk 'Rotmof.'. Van zijn inhoudelijke bijdrage herinner ik me niet veel, ik vraag me ook af hoeveel we ervan bewust waren hoe groot Theodoor Litt was in zijn tijd. Wij hadden meer contact met de Amerikanen die af en toe een jaar kwamen. Het is echter al zo lang geleden dat ik er inhoudelijk niet zo gek veel meer over weet. Stellwag probeerde altijd wel mensen aan te trekken, voor mijn tijd heeft zij Leo Goldman een jaar gehad. Dat ik me dat herinner komt omdat ik Goldman later goed heb leren kennen toen ik naar Amerika ging. Hij heeft me verteld dat hij zijn dagen bij Stellwag vreselijk heeft gevonden, hij voelde zich zeer geïsoleerd. Ook was er Theodore Reller, hij was, zoals ze dat in Amerika noemen, een 'Educational Administration' hoogleraar, hij kwam vooral naar het instituut om de organisatie van het onderwijs te bekijken. Hij heeft een boek geschreven over de vergelijking tussen Nederland en Amerika. Toen hij wegging heeft hij ook een gesprek met ons gehad over zijn bevindingen. Zijn conclusie over het Nederlandse onderwijssysteem was 'Very interesting, but not for export.'. Meneer Davis, heeft er ook een jaar gezeten, dat was een hoogleraar in toetsconstructie. Dat was in Amerika een man met gezag en invloed. Hij trok erg veel naar ons als assistenten toe. Stellwag was nooit zo uitnodigend naar die mensen toe, ze vond leuk dat ze er waren en dat ze bijdroegen aan het instituut, maar verder liet ze hen vrij aan zichzelf over. Davis was een sociaal type, dus die zocht contact met ons. Ik herinner me hem als een aardige man waar we discussies mee hielden over het werk dat hij deed.

Ik had tijdens mijn studentassistentenschap medeassistenten, één daarvan was Tjeerd Dibbits. Hij kwam uit de sociaal pedagogische andragologische hoek, hij was onder andere onderwezen door ten Have. Een zeer erudiete en kunstzinnige man. Het was een gezellig contact, we zaten namelijk naast elkaar aan twee bureaus. Ik kom hem en zijn vrouw af en toe nog wel eens tegen in het concertgebouw. Tjeerd is later hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam geworden. Zo waren er wel meer mensen die daar rondliepen. Gustaaf Fouché, een Zuid-Afrikaan, hij gold als een blanke Afrikaan, maar als je hem zag zou niemand dat denken. Hij was namelijk heel donker, maar hij hoorde bij de blanken. Hij is uiteindelijk weer gegaan naar Afrika, hoe het hem daar is vergaan dat weet ik niet. Bij Wim Jansen, heb ik mijn eerste tentamen gedaan. Hij was toen al assistent en ik nog niet. Dat tentamen ging over de beknopte theoretische pedagogiek. Verder heb ik daar nog roemruchte mensen leren kennen.

Aan de kweekschool in Utrecht

In 1965 zat ik in die kweekschool in Utrecht. In die tijd heb ik ook mijn doctoraal afgerond, daar heb ik geen studiebeurs voor gehad. Ik had een volle baan dus dat waren mijn inkomsten. Dat was ook mijn bedoeling geweest, ik wilde toen ik op dat niveau zat niet meer afhankelijk zijn van Stellwag en haar grillen. De studiebeurs die ik eerder had, had ik nodig om samen met dat assistentsschap rond te komen. Want Stellwag was wel zo, als jij niet doet wat ik wil, dan steun ik jou niet meer met een assistentsschap. Ik moest ook college geven, vooral in historische pedagogiek. Daarbij hoorde literatuur, die zeer inleidend was, één van die boekjes was van Weimer. Een heel klein boekje, eigenlijk was het verschrikkelijk maar alles stond er in. De studenten deden mondeling tentamen, net als alle tentamens toentertijd. Ook was er nog een boek van Brubacher, *A History of the Problems of Education*. Daar nam Stellwag de tentamens over af. Ik weet nog dat er ooit een student was die maar niet kon slagen voor dat boek. Toen zei Stellwag tegen mij, probeer jij eens of je duidelijk kan maken wat er in dat boek beschreven wordt. Toen heb ik tijden met die man, die het later ooit nog geschopt heeft tot wetenschappelijk medewerker aan de VU overigens, gezeten. Op gegeven moment dacht ik dat hij de stof wel beheerste. Toen vroeg Stellwag aan mij, 'Wat denk je, zal het gaan?'. Ik zei dat ik dacht dat hij het wel kon. Stellwag gaf hem ongezien een zes.

Ik wilde in mijn eigen ontwikkeling de historische theoretische kant uit toen, ik had toen nog niet het idee dat ik de kant van de onderwijskunde wilde specialiseren. Ik had geschiedenis als bijvak genomen, ik had met mijn studiekeuze getwijfeld tussen pedagogiek en geschiedenis. Dus ik zag dit als een mooie combinatie van beide studies. Ik koos als hoofdrichting historische pedagogiek met geschiedenis als bijvak. Daar heb ik mijn doctoraal toen opgezet. Omdat ik ook toch wel aangetast was door de montessori beweging heb ik toen een scriptie gemaakt over de emulatie in de opvoeding. Wedijver kom je overal tegen in de pedagogiek maar het is typisch iets wat het Montessori niet wil. Ik

heb de emulatie toen als speciaal studieterrein genomen ook. Ik heb echt dat doctoraal in de historisch theoretische richting uitgebouwd. Dan hebben we het over 1965.

Het was een tijd van onderwijsvernieuwing en democratisering, daar heb ik veel van meegekregen en ook wel aan mee gedaan. Ik had natuurlijk al een onderwijsvernieuwing achtergrond, als onderwijzer op de Montessorischool, die een vernieuwingsschool was. Toen ik aangesteld werd in de kweekschool, zei de directeur tegen mij, 'Die wethouder hier, die vraagt me al tijden of ik hier niet een c-cursus (avondcursussen) kan organiseren met een Montessori-opleiding voor de scholen die hier in Utrecht zijn. Ik zie dat jij een Montessoribevoegdheid hebt, wil jij die cursus gaan maken?'. Ik heb toen naast het gewone werk dat ik daar deed, ook een Montessoricursus gemaakt. Ik deed de theoretische kant, en de mensen die in dat veld zaten namen de praktische kant op zich.

Tegelijkertijd, dat heb ik altijd ook tegenover mijn collega's gezegd, ik vond dat we met het onderwijs een andere kant op moesten. Dat had echter niet veel weerklank. Ik had een hele aardige collega, maar die was vooral gericht op het klassikale, frontale onderwijs. Dat kon hij heel goed laten zien, ook aan zijn leerlingen. Een andere collega was meer psychologisch georiënteerd, didactisch. Maar zelf heb ik dus een aantal dingen kunnen invoeren in die kweekschool, om te beginnen heb ik daar de leerlingen geleerd dat ze als ze een les moesten voorbereiden dat daar enig systeem in moest zitten. Er moesten bepaalde criteria worden gevolgd, met een aantal elementen waar de kinderen in geactiveerd werden. Ik kwam bij ze op bezoek, omdat ik wilde zien hoe ze dat gedaan hadden. Zij moesten aan mij laten zien, hoe en wat ze hadden gedaan. Ik ben zelf ook anders les gaan geven, dan mijn collega's, ik had het voordeel dat ik een lokaal had in een bijgebouw. Het was in een oude basisschool. Daar had de kweekschool één lokaal gekregen omdat ze ruimtetekort hadden. Daar stonden allemaal één persoonsbanken die het gymnasium had afgeschaft, dat waren echt ouderwetse schoolbanken die netjes in rijtjes stonden. Ik vond dat niet kunnen dus heb ik aan de jongens gevraagd of ze, ondanks dat het zware banken waren, ze in een kring wilden zetten. Dit resulteerde in onderwijs dat veel meer op gesprekken en discussies was gericht. Ik heb dus wel in discussies in de leraarsvergadering gemeld dat ik al het onderwijs acceptabel vond behalve het klassikale, dat gaf wel wat discussie. Ik denk dat ik wel een bijdrage geleverd heb aan de onderwijsvernieuwingskant.

In 1960 ben ik in Utrecht als leraar aan de kweekschool gaan werken, vandaar dat we daar ook heen verhuisden. We zijn begonnen in een vierkamer flat in het Majellapark. Op een gegeven moment groeiden we daaruit, we hadden inmiddels drie kinderen en ik wilde ook nog een studeerkamer. Toen hebben we in 1964 het huis gekocht waar mijn vrouw en ik nog steeds wonen.

Van de wilde jaren zestig heb ik niet veel meegemaakt. De studenten waar ik les aan gaf waren voornamelijk leraren die in hun avonden hun akte proberen te halen, dus die waren niet bezig met studentenopstanden. Er waren wel bepaalde sectoren, zoals de kunstpedagogiek en het instituut van

Stellwag waar het meer speelde. Dat Stellwag er midden in zat merkte ik toen ik was uitgenodigd om op een studentenconferentie in Woudschoten over onderzoek en het nutsseminarium te vertellen en me daar kritisch laten bevragen door de studenten. Ik weet nog dat ik daar naar binnen liep en ik Stellwag zag, zij liep daar wat verwezen rond. Ze zei tegen me 'Meneer Deen, ziet u hoeveel studenten wij nu hebben en ziet u hoeveel meer studenten wij nu hebben dan in de tijd dat u hier studeerde? De totale hoeveelheid hersengewicht is niet toegenomen.'. Ik kon die jongens daarentegen wel aan in zo'n discussie, ik schrok daar niet van. Ze hadden best de neiging om wanneer ik iets zei het om te draaien 'dus u...', maar ik bleef gewoon rustig. Stellwag kon daar absoluut niet tegen, maar zij was niet de enige die geen kritiek kon verwerken. Wij waren natuurlijk ook van een andere generatie, de kritiek was ook op hun gericht dus ook niet meer dan logisch dat ze het persoonlijk hebben opgevat. Adriaan de Groot had er ook moeite mee.

Promotie

Ik had eigenlijk een ander dissertatieplan dan ik uiteindelijk heb uitgevoerd, in 1965 ben ik bij het Nutsseminarium gekomen. Toen had ik al een plan liggen om voort te bouwen op mijn afstudeerscriptie over de emulatie, over de wedijver in de opvoeding. Het Nutsseminarium had een opleidingspoot, daar werkte ik al toen ik nog aan de kweekschool werkte en een onderzoeksinstituut, dat uiteindelijk het Kohnstamm instituut is geworden. In die tijd was Idenburg de directeur, hij vroeg aan mij of ik een boek wilde schrijven naar aanleiding van het aankomende jubileum, het bestond toen namelijk bijna een halve eeuw en het zou vanaf toen het Kohnstamm Instituut gaan heten. Ik wilde dat best schrijven, maar wilde dat alleen als het een proefschrift kon worden. Ik dacht namelijk, als ik nu dat boek ga schrijven, dan komt dat proefschrift nooit af. Toen is hij in overleg gegaan met Stellwag en is het onderwerp gewijzigd. Vanaf dat moment ben ik me dus gaan richten op vijftig jaar nutsseminarium, in zekere zin ook een breed soort historisch onderzoek. Het was werken tegen de klok, want het moest klaar zijn op het moment dat het vijftig jarig bestaan gevierd moest worden, maar eigenlijk was dat ook een voordeel. Wat de precieze jubileumdatum was, was discutabel. Er waren namelijk twee begin data van het instituut, de datum dat Kohnstamm benoemd werd in die leerstoel (1918) en het moment dat het nutsseminarium echt begon met onderzoek (1919). Ik heb gekozen voor 1919 omdat ik dat jaar nodig had om het proefschrift af te maken. Omdat het nog steeds slechts 3.5 jaar was, was het alsnog hard werken. Maar het is gelukt.

Aan het Nutsseminarium

Velema leerde ik al kennen tijdens de tijd dat hij nog bij Stellwag studeerde, hij heeft mij zelf ook naar het Nutsseminarium gehaald. Hij was destijds directeur onder Idenburg, hij was hoofd van het Nutsseminarium. Die kende mij van de colleges van Stellwag. Velema ging naar Twente verhuizen, want hij werd daar lector en heeft toen gevraagd of ik zijn plaats wilde innemen, dat was in 1965. Toen ben ik daar eerst als onderzoeker gekomen, na een paar jaar werd ik coördinator van de research.

Er waren ongeveer veertig onderzoekers die ik aan het werk moest houden. Het was hard werken om alle subsidie aanvragen rond te krijgen en gehonoreerd te krijgen, om die mensen aan het werk te houden. SVO, stichting voor onderzoek van het onderwijs, kwam ook in die tijd. Was een idee van Idenburg. SVO was een belangrijke subsidiegever.

In 1970 werd het Kohnstamm instituut opgericht, daar ben ik tot 1972 geweest. Dat waren de jaren dat ik daar directeur was. Toen was SVO nog steeds een belangrijke subsidiegever. Dat gaf nog wel eens problemen. Het instituut had een goede reputatie, er waren verschillende mensen die bij ons hadden willen werken maar dat door de structuur van de subsidies niet wilden. Deze waren namelijk korttijdelijk, waardoor we ze geen vast contract konden aanbieden. Mensen namen daardoor vaak de gok niet en bleven liever bij hun vaste aanstelling.

Dit hebben we bij de SVO aangekaart en die zijn toen gaan werken aan een vorm van basissubsidies zodat instituten garanties zouden krijgen dat ze in ieder geval een zeker bedrag zouden houden zodat ze van een deel van hun staf zeker waren. Dat gebrek aan continuïteit was een serieus probleem. Dat was zo'n probleem, dat toen zich de mogelijkheid in Utrecht voor leerlingbegeleiding aandiende dat ik dacht, ja dat ga ik doen. Ik had al wel een tijd het gevoel dat ik niets anders deed dan subsidies aanvragen, opstellen en verdedigen. En als dan de subsidie binnenkwam, waren er andere mensen die het leuke werk gingen doen en begon ik weer aan de volgende aanvraag, dat begon me echt de keel uit te hangen. Het leek voor mijn gevoel alsof ik niets meer deed, ik was alleen maar administratief bezig, zodat iedereen aan de gang blijft en ook in de projectsfeer ging niet alles helemaal soepel. We hadden op het moment een project opgezet, dat achteraf gezien veel te groot was. SVO was begonnen met subsidiëren, tot ze ontdekten wat het allemaal ging kosten. Dat was het 'FLOS-project', Flexibele Organisatie van de School. Naast het bestuurlijke werk en het maken van de dissertatie zijn er een aantal grote projecten geweest waar ik nauw bij betrokken was. Toen ik daar kwam ging het om een onderzoek naar taalgebruik van kinderen in volkswijken, twee jaar mee bezig geweest. Dat was een heel leuk onderzoek dat gebeurde op eigen geld van het Nutsseminarium. Met een medewerker ging ik met een poppenkast de scholen in en lieten we kinderen in die poppenkast praten. Met microfoons registreerden we alles wat ze zeiden. We ontdekten, dat kinderen vaak wisten wat ze bedoelden maar een ander woord gebruikten. Op meerdere punten hadden woorden meerduidige betekenissen gekregen.

Toen ik in het Nutsseminarium binnenkwam waren er meteen twee projecten die zich aandienen. Op het moment dat ik binnenkwam had het Nutsseminarium met een club mensen een 'Proeve van een leerplan voor het basisonderwijs' ontwikkeld. Dat was een opzet van een longitudinale leergang van de eerste klas tot en met het einde van de basisschool, zo opgezet dat het geschikt was voor differentiatie. Er waren in het leerplan 3 hoofdstromen ontwikkeld, een basisleerplan met didactische

aanwijzingen. Dat was in concept net klaar toen ik in dienst kwam van het nutsseminarium. Het was een product van Pancratius Post en Gepke Boomsma, de oude garde van het nutsseminarium, die dat samen met een groep mensen hadden gemaakt. Toen hebben ze aan mij gevraagd omdat ik er vers binnen kwam of ik nog een keer het hele concept van het leerplan wilde doorgaan en daar zover nodig mijn kanttekeningen bij wilde plaatsen. Dat was het eerste project dat ik daar deed, mijn naam zul je daar niet in tegen komen, want eigenlijk vond ik het wel een mooi stuk werk, maar niet echt wetenschappelijk. Het was heel veel onderwijswijsheid en ervaring maar zonder empirische onderbouwing. Ik heb het helemaal doorgelezen en van kanttekeningen voorzien, ik heb geholpen bij het uitgeven en ik heb zelfs het voorwoord geschreven voor Idenburg. Zodat hij alleen nog maar zijn handtekening eronder hoefde te zetten. Dat gebeurde vaker, ik leerde op gegeven moment ook Idenburgs schrijven, hij had een bepaalde schrijfstijl.

Ook Tonko Tjarko Ten Have heb ik leren kennen tijdens mijn tijd bij het Nutsseminarium, hij beheerde de andragologie binnen het Nutsseminarium. Een buitengewoon vriendelijke man, maar hij kon later niet tegen de harde tijden op (met name in de andragologie is er van alles losgebroken) en hij is door de achterdeur verdwenen. Verder heb ik Ton Notten leren kennen bij het Nutsseminarium. Ook hij kwam uit de andragologische hoek. Hij is uiteindelijk lector in Rotterdam en hoogleraar in Brussel geworden. Ik ben met hem goed bevriend geraakt. Ik heb hem ook gevraagd om het symposium te leiden behorende bij de verschijning van mijn boek *Een begeleidende school*. Dat heeft hij gedaan, en dat heeft hij heel goed gedaan. Ik denk dat hij onderschat is, hij is een zeer begaafd man die ook veel geschreven heeft in de laatste 20 jaar - alles wat hij schrijft vind ik de moeite waard. Hij is typisch iemand die niet met alle winden meewaait, maar daar een heel kritisch oog voor heeft met tegelijkertijd een brede filosofische achtergrond.

Ik had niet veel met de andragologie te maken, maar ik kwam er wel mee in aanraking. Er kwam namelijk een grote andragologische afdeling bij het Nutsseminarium toen ik daar algemeen studieleider was. Ook gaf ik mijn propedeutische colleges, inleiding in de pedagogiek, voor een hele brede club aan studenten. Daar zaten van bijna alle richtingen bij, de onderwijspedagogiek, de sociale pedagogiek annex andragologie, cultuurpedagogiek, orthopedagogiek, het hele spectrum van de pedagogiek zat in de collegezaal. Daardoor en doordat ik in de studieleiding zat, en ik geregeld met die docenten vergaderde, heb ik veel van die mensen leren kennen. Sommige mensen, heb ik in de vijftwintig jaar dat ik bij het Nutsseminarium werkte goed gekend, zoals de psycholoog Peter Defares. Ook de filosoof Bomhof, een uiterst eigenzinnige man die ooit was begonnen als jezuïet. Je kon ook moeilijk afspraken met hem maken, of tenminste je kon wel afspraken met hem maken maar dan deed hij gewoon iets anders. We hadden ook de filosoof Huibregtse, hij was ooit rector van het gymnasium in Haarlem geweest, het was een bijzonder aardige man en een goede filosoof. Huibregtse

hebben we een lange tijd gehad, hij heeft het bij ons heel goed gedaan. Hij was ook zeer gezien als docent.

Ook Stellwag gaf wel eens wat lessen aan het Nutsseminarium en ze woonde ook met haar afdeling boven het gebouw aan de Heerengracht, maar haar formele bemoeienissen waren maar klein. Ze had het ook helemaal niet op het Nutsseminarium. In de tijd dat ik nog bij de kweekschool werkte en ik ook ging werken aan het Nutsseminarium, toen had ik een leeropdracht bij haar instituut. Toen zei Stellwag 'Nou meneer Deen, dat is teveel, dat kunt u niet allemaal goed doen. Ik beëindig uw leeropdracht.' Later is ze daar wel op teruggekomen en heeft ze spijt betuigd. Bij het promotiediner zei ze tijdens haar toespraak dat het een verkeerde beslissing geweest was. Dat was heel grootmoedig van haar, ik heb dat dan ook zeer gewaardeerd.

Het Nutsseminarium bracht veel mensen samen, het was parttime dus voor veel mensen was het een aardige schnabbel om erbij te hebben, daarnaast was het een instituut dat goed bekend stond. Daar hielpen de mensen zelf aan mee natuurlijk, door zich aan dat instituut te verbinden. We moesten wel zien dat we ze het bewustzijn bijbrachten dat ze ook een verantwoordelijkheid naar studenten toe hadden. We hadden daar een psychiater, die nam die verantwoordelijkheden niet. Dan hadden de studenten examens en dan kwam hij gewoon niet. Dat zorgde voor moeilijk contact

De Amsterdamse schooltoetsen

Toen kwam een project dat grote gevolgen heeft gehad, de Amsterdamse schooltoetsen kwamen in beeld, de voorloper van de CITO-toets. De gemeente Amsterdam wilde een toets die het toelatingsexamen kon vervangen. In de wet stond dat er naast de verklaring van het hoofd van de lagere school ook nog een tweede toetsmiddel moest zijn. De Groot was hier al mee bezig, ook in het Nutsseminarium waren ze al lang bezig met toetsachtige vormen voor de basisschool.

W.H. Brouwer was een van de beste mensen die ze destijds hadden, die had in Engeland toetsen gevonden, van Ballard, die zijn ze toen gaan bewerken. De gemeente Amsterdam kwam in eerste instantie bij de Groot, die zag daar wel wat in. Hij zei dat hij wel de toetsen kon ontwerpen maar dat de inhoud door anderen ingebracht moest worden. Toen kwam hij bij het nutsseminarium terecht, dat net dat leerplan had gemaakt, waarin in detail alles voor de basisschool beschreven stond. Dus werd de structuur dat er in dat project, de toetsenkennis door het RITP (instituut van De Groot) geleverd zou worden en de inhoud door het nutsseminarium. De Groot en ik waren samen de projectleiders. Egbert Warries werd ingezet onder supervisie van de Groot, om de toetsenkant te ontwikkelen en Gepke Boomsma werd onder mijn supervisie ingezet om aan de inhoud te werken. Er werden ook mensen uit het onderwijs bij betrokken, zoals Aad Bossers, die mijn assistent was daar. Hij was schoolhoofd geweest op een school in Utrecht. Ik kende hem uit de tijd dat ik kweekschool leraar was. Ik had mijn afstudeeronderzoek gedaan aan zijn school. Ik had hem leren waarderen als een intelligente man. Toen

we met die schooltoetsen bezig gingen heb ik hem naar Amsterdam gehaald, want ik had iemand nodig die naar de scholen zou gaan om uit te leggen hoe men met die toetsen om moest gaan. Hij heeft een aantal jaren aan het nutsseminarium gewerkt.

Waar Gepke, Egbert en Aad intensief contact hadden, hadden Adriaan en ik dat minder met hun en elkaar. Soms planden we een vergadering, om de klokken weer gelijk te zetten. Dit kon zijn dat we met zijn allen vergaderden, maar ook dat Adriaan en ik met zijn tweeën vergaderden. Als we met zijn tweeën vergaderden zaten we achter de vleugel in zijn werkkamer op de Vossiusstraat, het was een zeer muzikale man. Het was overigens een tijd dat het RITP nog ontzettend klein was, het zat in de kelder van zijn huis.

Uit deze samenwerking kwamen de Amsterdamse schooltoetsen. Ik beschouw dat tegenwoordig overigens als een jeugdzonde, maar toen zag ik dat niet zo. Maar op gegeven moment begon dat ons als instituut boven het hoofd te groeien. Het begon met Amsterdam, daar alleen al moesten er een paar duizend exemplaren gemaakt worden. En niet alleen gemaakt maar de toetsen moesten ook gedrukt, verspreid en gescoord worden. Toen kwamen er nog meer gemeentes bij. Toen is in 1967 het CITO opgezet. In het begin was dit een klein instituut, er werkte slechts drie mensen. Het werd steeds verder uitgebreid, er werden onder andere schrijfgroepen gemaakt die de toetsen gingen maken. Aantal jaren heb ik daar geregeld mee van doen gehad, maar wel steeds minder. In het kader van spreiding van rijksdiensten kwam het CITO in Arnhem.

Na het leerplan, het taalonderzoek en de schooltoetsen wilden we iets doen aan de verbetering van het onderwijs: de oude klassieke poot van het nutsseminarium waar ook dat leerplan uit was voortgekomen. Zo was er in de dertiger jaren door het Nutsseminarium al een onderzoek gedaan naar de verschillen van onderwijsprestaties tussen sociale statussen. We zijn op een gegeven ogenblik op het idee gekomen dat we moesten proberen een grootschalig vernieuwingsproject op te zetten voor scholen, dat noemden we FLOS, daar waren we (Theo Oudkerk Pool en ik) op gekomen doordat we in 1970 een reis van vierentwintig dagen door de Verenigde Staten van Amerika gemaakt hadden. We hadden een opdracht van SVO, om ons te oriënteren op vernieuwingen in het Amerikaanse onderwijs en te kijken wat we daar mee konden doen in het Nederlandse onderwijs. Ik had een reisplan gemaakt aan de hand van de literatuur.

In Amerika

Wederom iets, wat ik met de wijsheid van nu niet zo had gedaan. Ik was toen nog nooit in Amerika geweest, dat was wel te merken aan mijn reisplan. Ik dacht dat sommige dingen wel gecombineerd konden worden, zonder na te hebben gedacht over de afstanden die je daar hebt. Die reis heeft ons van upstate New York, tot Florida, California, Los Angeles, San Francisco, Pittsburg, tot noem maar op

gebracht. Er zat wel een zekere logische volgorde in, maar soms hadden we toch last van tijdsverschillen. Ik weet namelijk nog dat ik dacht, kijk we kunnen gebruik maken van het tijdsverschil. We waren in UCLA en de daarmee verbonden scholen. Had ik de dag daarna een ochtendafspraak gemaakt met Dwight Eisenhower School in Fort Lauderdale, Florida. Ik dacht, dat is mooi, daar vliegen we 's nachts even heen, dan werkt de tijd ook nog in ons voordeel. Maar toen we daar aankwamen waren we echt helemaal kapot. We kwamen naar die school en we hadden nog geen tijd gehad om te eten of om ons een beetje op te frissen. Toen we daar aan kwamen vroegen we of we ons misschien eerst ergens even konden scheren. We hebben wel op een paar plaatsen een rustdag ingepland. De reis heeft mij op het idee gebracht, Theo had er zeker wel een aandeel in, maar ik was uiteindelijk de verantwoordelijke, en dus schuldige, aan het idee. Ik kwam natuurlijk uit het montessori onderwijs, en ik had dus met onderwijsvernieuwing te maken. Ik zat met het probleem dat we met een aantal progressieve scholen zaten in Nederland, waar we heel goed onderwijs voor kinderen realiseren. Onder andere Dalton, Montessori en Jenaplan scholen, zijn scholen waar kinderen een hele goede tijd kunnen hebben, veel kunnen leren en zich goed kunnen ontwikkelen. Maar de meerderheid van de kinderen in Nederland profiteert daar niet van. Dus ik had toen een beetje de filosofie, dat we moesten proberen iets te bedenken waardoor we de grote bulk van de scholen een stuk beter konden maken. We zaten wel met het probleem dat de leraren daar helemaal niet op waren voorbereid. Dus we moesten een soort *teacher-proof systeem* bedenken, een systeem waar ook de slechte docenten toch op de een of andere manier niet tegen kunnen houden dat er voor die kinderen iets goed gebeurt.

Dat was ik ook eerder tegengekomen in het taalonderzoek dat ik gedaan had in Amsterdam-Noord. Ik was al in scholen geweest waarvan ik klassen zag, waarvan ik dacht dat het nooit meer goed zou komen met die kinderen. Heb ik ook later tegen zo'n directeur gezegd, 'Luister eens je hebt bij die dependance een onderwijzeres zitten in de derde klas, daar moet je eens goed naar gaan kijken want die kinderen hebben inmiddels zo'n achterstand dat komt nooit meer goed.' Ik had natuurlijk hier in Utrecht tijdens de kweekschool al veel oefenscholen en heel veel verschil in niveau gezien. Het was ook de tijd van de *mastery learning*, dat was in die tijd in Amerika ontwikkeld, door een aantal zeer hoog aangeschreven mensen en was in die tijd erg populair.

Mastery Learning betekent dat je in feite pakketten maakte met ingebouwde toetsen, '*curriculum embedded tests*', zodat je kinderen een stuk leerstof kon geven, de kinderen zelf konden toetsen wat ze er van gemaakt hadden. Als het niet goed was, was er mogelijkheid om aanvullende stof te doen. Net zo lang tot ze het beheersten, dan hadden ze *mastery* behaald. Wij wilden proberen dat systeemwijd te gaan doen, en dan moest het dus in de scholen anders georganiseerd gaan worden, want anders zou het niet gaan werken. Dat noemde wij het FLOS-project. We namen voor dit project 5 scholen, dat was al

heel ambitieus, denk ik nu achteraf. Daar vormden we een team dat de mensen ging instrueren en tegelijkertijd moesten we ook zorgen dat er onderzoek kwam dat vast ging leggen wat er gebeurde.

We werkten met *Flanders Analyzing Teaching Behavior*. Was toonaangevend was in de jaren '70, de technieken die hij ontwikkeld had waren nog helemaal pre-computertijd. Al die observatoren zaten te turven, die hadden tien categorieën daarmee gingen ze in een lokaal zitten en moesten ze voortdurend scoren wat voor interacties er waren. Daar kwam dan een curve uit, maar het was ook een geweldig karwei. Bovendien moet je dan ook nog scores berekenen voor onderlinge betrouwbaarheid, er waren immers meerdere observatoren. Er kwam dus een heel ontwikkelings- en onderzoek apparaat om dat FLOS te hangen en in vijf scholen. Waarbij we de hele school namen, met meerdere observatoren: het werd een mammoetproject. Dat hadden we nog niet zo goed in de gaten toen we met het eerste leerjaar begonnen: we gingen het longitudinaal opbouwen. We begonnen in het eerste leerjaar, de grens van de kleuterschool. Toen kwam er een tweede jaar bij, toen merkten we, dit gaat in de miljoenen lopen. We moesten mensen trainen, conferenties houden, staf betalen et cetera.

Het FLOS-project

We hadden in die tijd ook Dolph Kohnstamm bij ons in het team zitten. Die was in 1969 weggegaan uit Utrecht na een ruzie met Langeveld. Toen dacht ik nou, zou misschien wel interessant zijn als wij Dolph hier zouden kunnen krijgen. Hij heeft dan wel ruzie gehad in Utrecht, maar met Langeveld krijgt iedereen ruzie. Al is achteraf wel gebleken dat de ruzie niet alleen aan Langeveld lag. Toen kwam Dolph bij ons, en die heeft ook daarin meegewerkt en heeft ook wel gemerkt dat de dingen niet helemaal goed gingen lopen. Wat ik hem later wel kwalijk heb genomen heb, is dat hij dat nooit openlijk naar ons toegespeeld heeft. Met 'Jongens dit moet anders.' Maar dat hij achterom naar SVO is gegaan, en gezegd heeft dat het niet goed ging in het FLOS-project. Dat is een hele heisa geweest.

We hadden er op dat moment zwaar de pest in, we vonden het namelijk een heel mooi project, ook had het grote gevolgen. Er waren veel mensen aangetrokken voor het project, die na het afblazen van het project weg moesten want de financiële basis viel er onder uit. Ik dacht dit is niet zomaar wat, ik wist wel dat er intern discussie was over de toekomst maar dit was een bom onder het instituut.

Achteraf denk ik dat het toch nooit een succes geworden zou zijn, naast dat het te groot was, was het concept niet briljant. Ik denk dat de fout is dat we gingen denken in *teacher proof*: we onderschatten wat de betekenis van de persoon van een leraar is in het proces. Dat zouden we nu nooit meer doen, zeker na de ervaring die ik heb opgedaan bij de leerlingbegeleiding. Het belang van een leraar is toch groot gebleken. In die mening ben ik dus 180 graden gedraaid.

Na onze aanvaring is Dolph naar Leiden gegaan. Nou moet ik heel eerlijk zeggen dat Dolph het naar mij toe wel goed gemaakt heeft. Wij hebben dus een hele tijd gehad dat wij eigenlijk niet spraken, tot het gebeurde met Benjamin, toen kreeg ik een brief van Dolph met de tekst dat hij begreep dat ik het heel moeilijk had op dat moment en hij zei dat als hij iets voor me zou kunnen doen ik het hem moest laten weten. Vanaf dat moment hebben we ook weer een goede verhouding gekregen, we ontmoeten elkaar nog vrij geregeld en communiceren nog. Dolph, Rita en ik hebben weer een hele goede verhouding, het is helemaal uit de wereld.

Naar Utrecht

Het FLOS-project werd dus grotendeels afgeblazen in 1972, wat overgebleven is werd het project genaamd *KIOSK*: dat is gebleven in de kleuterschool, en dat is eigenlijk de onderlaag geworden van de ontwikkeling waar Bert van Oers midden in zit. Dat heeft zich gaande weg uitgebreid naar de rest van de school: OGO (OntwikkelingsGericht Onderwijs). Bij dat project ben ik niet nauw meer betrokken geweest, ik ging toen namelijk weg van het nutsseminarium, dat hing wel samen met de beslissing van SVO. Ik wilde, zoals ik eerder aangaf, ook iets doen, wat ik inhoudelijk leuker vond. Toen kwam min of meer toevallig, de leerlingbegeleiding op mijn pad. Ik geloof dat Mollie een advertentie in de krant zag. Rogier Eikeboom was secretaris van de benoemingscommissie van het PDI van de Universiteit Utrecht, ik heb hem opgebeld met de vraag of het iets was waar ik in zou kunnen. Ik had natuurlijk al wel ervaring, dus had gezegd, als jullie een aannemelijk bod doen, dan ben ik te koop. Dat ging om een positie als wetenschappelijk hoofdmedewerker. Ik wilde twee dingen: ik wil om te beginnen niet minder verdienen dan ik in Amsterdam verdien en ik wil een vaste aanstelling. Dus als jullie dat kunnen regelen dan ben ik je man. Rogier is er toen mee naar de commissie gegaan, waarvan Rudi Mossel de voorzitter was, waar ook Langeveld en Jos Dijkhuis in zaten. Het was een beetje *veni vidi vici*, ik kwam daar, ze vonden me prima, ik mocht komen. Langeveld zei wel dat hij het leuk vond als ik langer dan drie jaar zou blijven. Dat was ik ook wel van plan, bleek later dat hij vooruitkeek, in zijn achterhoofd had dat Stellwag weg zou gaan in Amsterdam. Maar goed ik kreeg die benoeming dus. Ik had zelf over de eventuele vervanging van de plek van Stellwag niet nagedacht, tot ze er zelf mee kwam. Ik was toevallig bij haar op het moment dat ze haar ontslagbrief had geschreven, was rond 1975. Zij is weggegaan, niet omdat ze het niet meer uithield in Amsterdam maar omdat haar vriendin Anna dement werd en ze voor haar wilde zorgen. Stellwag heeft alles laten vallen om voor haar vriendin te kunnen zorgen.

Mijn contacten met Langeveld kwamen voor een deel nog voort uit mijn tijd bij het Nutsseminarium. Hij kwam naar het nutsseminarium als geïnteresseerde bij examens namens De Vereniging tot Bevordering van de Studie der Pedagogiek, een heel oude vereniging, tegenwoordig de VBSP. Ik woonde toen al in Utrecht, dus ik haalde hem op met de auto en dan reden we samen naar Amsterdam. Dan stelde ik een tactische vraag, waardoor hij de rest van de rit aan het woord bleef. Ik ben zelf ook

nog elf jaar voorzitter van die vereniging geweest, het was een vreselijke vereniging maar deze moest er zijn omdat die over de middelbare akte examens ging. De middelbare aktes, werden gesanctioneerd, dat waren geen staatsakten. Destijds vond men dat pedagogiek een levensbeschouwelijk vak was dus dat moest niet onder de staat vallen. Kohnstamm, Hoogveld en mensen uit die tijd, hebben toen zelf een vereniging opgericht, dat werd De Vereniging tot Bevordering van de Studie der Pedagogiek. Deze stelde een studiereglement vast naar analogie van de studie in de filosofie aan de universiteit, toentertijd het kandidaats- en een doctoraal examen, dat heette alleen mo-A en mo-B. Het was ook bedoeld om een gelijkwaardige studie naast de universitaire studie te zijn, maar pedagogiek bestond niet in de universiteit. Die vereniging had de bedoeling om gecommitteerden aan te wijzen en de kwaliteit van de akte te bewaren. Al die instituten die de opleiding MO gaven, Utrecht, Tilburg, Vrije Universiteit, Zwolle, noem maar op, die zaten allemaal in die vereniging. In de tijd dat ik daar mee te maken kreeg, was het een bijna dode vereniging, men kwam eens of hooguit twee keer per jaar bij elkaar. De voornaamste functie was het aanwijzen wie waar ging committeren, af en toe werden er wel wat meningsverschillen opgelost. Ik committeerde zelf ook zo'n twee keer per jaar, dan moest ik de kandidaten ondervragen. Uiteindelijk ging het om honderden studenten per jaar, maar het gebeurde per sectie. Het committeren werd niet alleen gedaan door de studieleiders, er werden ook andere mensen afgevaardigd. Dat verzoek kwam vanuit de vereniging, dat werd meestal geregeld door de secretaris, hij was hoogleraar in Nijmegen.

Ik weet nog dat ik, toen ik voorzitter werd en dat mensen tegen mij zeiden 'Nou, mooi voorzitter van die vereniging!', dat ik Buber citeerde en zei, 'Das trägt mann wie ein Kreuz, nicht wie eine Kokarde!' Het ging wel om een invloedrijke vereniging, zolang de MO akten in de pedagogiek bestaan hebben, stonden ze onder de vleugels van die vereniging. Na mij is Ton Notten ook voorzitter geweest, hij is dit geweest tot het afgelopen was. Toen kwam de omzetting naar de nieuwe leergangen in hogescholen en werd de opleiding geïntegreerd en kreeg het een heel ander karakter, zoals het nu is. De VBSP kreeg te maken met de overgang van het één naar het ander, daar heeft Ton Notten als voorzitter heel veel werk aan gehad, heeft dat ook goed gedaan. Ik had daar zelf op dat moment al helemaal geen zin meer in, toen dat begon ben ik ook weggegaan als studie leider bij het nutsseminarium. Ik vond dat het veel te intensief werd om dat als parttimer te kunnen doen, vanuit de éne dag in de week, kon ik de overgangsregelingen niet goed behartigen. De MO akten vielen onder het nutsseminarium, maar de vereniging was de diplomavereniging, dat was een formaliteit.

Na de zwangerschap heeft Mollie een hele tijd niet gewerkt, tot Benjamin was omgekomen. Toen Benjamin 13 jaar was, waren hij en ik samen op vakantie naar Montpellier le Vieux. We waren op een wandeltocht in het berggebied, ik liep met veel rugpijn en had last van mijn hart, dus toen zijn onze wegen gescheiden. Daar is hij verdwaald geraakt en werd hij vermist. Dat is een zeer ingrijpende periode in ons leven geweest, zo ingrijpend dat we die nooit meer te boven zijn gekomen. Misschien

het ergste in die periode was, dat we niet wisten wat er gebeurd was. Ik zag Mollie vermageren. Ik dacht, ik moet hoe dan ook Benjamin terugvinden, want anders raak ik mijn vrouw ook kwijt. In de herfstvakantie hebben we een zoektocht met zo'n dertig mensen opgezet, toen hebben we zijn lichaam gevonden. Hij heeft waarschijnlijk ten gevolge van een zonnesteek een hersenbloeding gehad. Mollie is toen weer gaan werken, ze zat alleen in huis waar vroeger onze zoon rondliep. We hadden een buurvrouw die als arts in het Antonius Ziekenhuis werkte. Zij heeft voor haar een plek geregeld. Mollie heeft nog 10 jaar gewerkt als gastvrouw in het Antonius Ziekenhuis, eerst in Utrecht en daarna in Nieuwegein. Daar deed ze stervensbegeleiding van voornamelijk longkankerpatiënten. Dit is heel goed voor haar geweest.

Opleiding counseling

De laatste twintig jaar van mijn actieve leven speelde zich af in Utrecht. Ik begon op een klein kamertje aan de Tiberdreef in Overvecht, daar zat de hogeschool toen. Dit heeft niet lang geduurd, want in juni 1972 ging ik me oriënteren op de opleiding counseling in Amerika. Dat waren toen nog goede tijden, toen ik werd aangesteld werd ik uitgenodigd door Piet Gathier, die was toen de directeur generaal onderwijs van het ministerie, 'Wij hebben bedacht dat degene die voor deze functie wordt aangesteld, de gelegenheid moet krijgen om wat ervaring op te doen met counseling in de Verenigde Staten'. Zij dachten aan een soort studiebeurs ergens aan de universiteit, maar ik wilde daar niet als student gaan zitten. Het bleek ook heel goed op een andere manier te kunnen, ik ging als visiting professor. Gathier had al min of meer voorgekookt dat ik een standplaats zou krijgen aan Michigan State University in East Lansing. Het hele ontstaan van het counseling idee, had iets wat zoveel dingen eigenlijk hebben, toevalstreffers. Piet Gathier zat als vertegenwoordiger van het ministerie in het bestuur van de internationale, maar in feite Amerikaanse, school in Den Haag. In dat bestuur zat ook een hoogleraar uit Michigan, Jim Costar, zij hadden wel eens over counseling gepraat. Piet Gathier had het idee dat er iets moest gebeuren met de schooldecanen, hij vond het in Nederland niet veel voorstellen en ze werden naar zijn mening te slecht opgeleid. Jim had hem daarom uitgenodigd om eens te komen kijken in Amerika. Jim Costar heeft toen een reis georganiseerd, er is een delegatie van tien rectoren door heel de Verenigde Staten gereid. Met een positief rapportje als einderesultaat. Toen was er een basis voor het beleid om iets te gaan doen aan counseling. Mossel had op verzoek van Gathier een soort structuurnota geschreven, hij noemde dat een opleiding voor pedagogisch counselen. Op basis van die nota en geld dat door het ministerie tot beschikking werd gesteld, werd ik op die plek benoemd. Die aanstelling had wel wat voeten in aarde, dat kwam niet zozeer door mij, want toen ik er interesse in toonde was de aanstelling zo van mij. Ik kwam er toen bij Gathier en zei tegen hem dat ik niet als student naar Amerika wilde, dat als ik daar een half jaar heen ging ik niet zonder mijn gezin zou gaan en dat ik iets van een vergoeding zou willen omdat ik het zelf niet zou kunnen betalen. Ik kreeg, het waren andere tijden dan het huidige regeerakkoord, een extra dagvergoeding in verband met de extra kosten die ik ging maken om daar met mijn gezin naar toe te gaan. Hierdoor werd het

financieel haalbaar en zijn wij van juni tot eind december met het hele gezin in de V.S. geweest. Daar hadden we twee basisplekken, één was de Michigan State University in East Lansing, waar Jim Costar als mijn host optrad en de tweede basisplek was Stanford University in Californië. Bij Stanford hadden ze een heel anders georiënteerde afdeling counseling, met John Krumboltz en Carl Thoresen, dat waren de écht belangrijke mensen. Jim Costar was een erg aardige man, ik heb nog steeds contact met hem, maar het was geen groot man in de wetenschap van de counseling. Ik heb daar een heel prettige tijd gehad, er zaten hele goede mensen in de counseling. In Michigan zat Norman Kagan, die hele nieuwe ontwikkelingen in dat veld heeft gebracht en met hem ben ik goed bevriend geraakt in die tijd. Ik heb hem ook een paar keer hier naar Nederland gehaald, om toen we eenmaal op gang waren gekomen, workshops voor onze studenten te geven. Zo zaten er nog een aantal mensen, die toch allemaal een goede reputatie hadden en ook zeker wat te bieden hadden. Wat ik toen gedaan heb, is niet alleen kijken bij Michigan en bij Stanford, maar ik wilde nog bij meer plekken zien wat ze daar deden. Ik heb daar niet stil gezeten. Nog voordat we daar gingen wonen ben ik naar een conferentie van de toen nog, *American Personell and Guidance Association*, (later is dat de American Counseling Association gaan heten), geweest. Die hadden een conferentie in Chicago, en Jim Costar zei dat het een goed idee was om daar samen met hem heen te gaan, zodat ik alvast wat mensen kon leren kennen. We hebben samen een suite bewoond in het Hilton hotel in Chicago, waar dat congres werd gehouden. Dat congres was een heel goed idee, ze hadden een sessie waarin nieuwkomers/buitenlanders, kennis konden maken met mensen die als 'leading in the field' werden beschouwd. Daar heb ik Leo Goldman voor het eerst ontmoet en verder Don Super (Columbia University), Leona Tyler (University of Oregon), Larry Brammer (Seattle University), Merle Ohlsen (Indiana University) en verder nog wat mensen van Boston University. Ik heb met al die mensen in beginsel afspraken gemaakt om bij hun instituten te komen kijken. Ik ben uiteindelijk op die manier in tien verschillende instituten geweest, dwars door de Verenigde Staten heen. Ik heb de gelegenheid gehad om in dat half jaar dat veld te leren kennen, ik woonde daar workshops bij, ik heb gekeken wat de mensen deden met die studenten. Ik had ook nog de gelegenheid gekregen van het ministerie om iemand mee te nemen met wie ik een aantal ervaringen kon delen en met wie ik kon praten vanuit de Nederlandse situatie over de plannen. Ik moest in een paar weken beslissen wie er met mij mee ging, die aanstelling was in maart en het moest geregeld worden voor mei. Dat werd Douwe de Vries, die destijds leraar aan het Gymnasium in Gorkum was, het was een zakelijke relatie met familieaspecten want het was een neef van Mollie. We hebben samen zes weken in Amerika gezeten, de tijd van de zomervakantie van het Gymnasium, een aantal van die universiteiten hebben we samen bezocht. We hebben in die tijd ook al samen een ontwerp gemaakt van hoe zo'n cursus er in Nederland uit zou moeten te gaan zien. Daar lag het grondmodel al klaar, hoe we het later zijn gaan doen. Hij is later ook mijn tweede man geworden in die counseling opleiding. Al tegen het eind van de periode dat ik daar in Amerika was, heb ik naar Nederland geschreven dat ik graag een tweede man

wilde aanstellen. Toen heb ik de mogelijkheid gekregen om Douwe aan te kunnen stellen aan mijn afdeling. Wij hebben het plan samen verder ontwikkeld.

De periode in Amerika heeft goed inzicht gegeven in wat ik wel wilde en wat ik niet wilde in het model, sommige dingen waren zo typisch Amerikaans, dat ik dacht, dit moeten we in Nederland niet hebben. In veel Amerikaanse scholen, was de counselor de beheerder van de 'master schedule', het basisrooster waar alle cursussen in staan die gegeven worden, iedere student kreeg daar een eigen programma in. De counselor had voor een groot deel een administratieve functie: met een leerling uitzoeken wat voor rooster er bij de leerling paste. Daar ging twee derde van de tijd van de Amerikaanse counselors in ging zitten. Dat was iets wat totaal niet in het Nederlandse systeem paste, bovendien waren wij meer gericht op de persoonsgerichte begeleiding.

Ook aan de naam pedagogisch counselen moest wat gedaan worden. Ik dacht, pedagogisch counselen, daar kan ik niks mee. Ik kende het onderwijs goed genoeg, en met name het voortgezet onderwijs, dat je het niet pedagogiek moest noemen, en counselen kende al helemaal niemand, dus ik vond dat ik iets moest verzinnen dat niet bedreigend is voor die school, ik moest denken aan Bolke de Beer. In één van de boeken over Bolke de Beer verhuist hij met zijn gezin van de Hartz naar de Veluwe. Op een dag zegt zijn vrouw Katja, de berin, tegen Bolke: 'Ik heb een probleem. Als ik hier op de Veluwe kom, en ik kom andere dieren tegen, en ze vragen wat ik voor een dier ben en ik zeg 'Ik ben een beer.' dan lopen ze allemaal hard weg want ze zijn allemaal bang voor beren. Wat moet ik nou?', en dan zegt Bolke tegen haar: 'Luister eens, als jij een ander dier tegenkomt, en die vraagt wat ben jij voor een dier, dan zeg jij: 'Ik ben een bommeldrom, niemand weet wat een bommeldrom is dus dan kunnen ze ook niet bang voor je zijn.''. Toen bedacht ik, ik moet een bommeldrom-woord hebben: iets wat onschuldig is, niet overkomt als bedreigend, maar wat wel de mogelijkheid geeft om er de betekenis in de stoppen. Hieruit volgde het woord 'leerlingbegeleiding', en dat is aangeslagen. Iedereen heeft het daar tegenwoordig over, niemand weet meer dat het bij mij vandaan komt. Wat maar goed is ook, dat zijn dingen die zo ingeburgerd zijn, dat men vergeet wie het bedacht heeft. Het heeft dus gewerkt, er is een woord, en het wordt niet gezien als bedreigend.

Het was de tijd van de opkomst van behavioristische counseling programma's, alles werd in stroomdiagrammen gezet, met bijna geprogrammeerde instructies. Maar daarnaast had je ook nog de meer humanistische stromingen, en mensen als Norman Kagan die heel creatief bezig waren met video opnamen gekoppeld aan hartslag registratie om aan het verhaal van een cliënt te kunnen constateren waar de problemen zich voordeden. Er werd in die tijd al wel wat meer gedaan met video. Hij had echter daarvoor een ander systeem. Hij bracht in dat de cliënt zelf naar zijn eigen beeld keek en een stopknop in handen kreeg met de boodschap 'Op het moment dat jij iets ziet van jezelf, waarvan je denkt, toen dacht ik dit of dat, druk dan op de knop, dan kunnen we erover praten.'. Dat systeem

hebben we toen in Nederland ook ingevoerd, we hebben Kagan daarom ook hier naar toe gehaald om daar workshops in te geven. Zo hebben we daar dus van alles vandaan gehaald, en geprobeerd ook de mensen die daar een belangrijke rol hadden, naar Nederland te halen. Dat is ook gelukt, ik heb dus vrij veel gasten gehad in de afdeling. Daar heeft Fulbright me goed bij geholpen, ik was natuurlijk zelf alumnus van Fulbright omdat ik zelf met Fulbright naar Amerika was geweest. In die tijd was Wobbina Kwast de directeur van die Fulbright Foundation in Amsterdam, daar had ik een goede relatie mee gekregen. Ik kon naar haar toe gaan als ik ondersteuning nodig had van de Fulbright Foundation. De meeste problemen had ik in die beginjaren met onze eigen overheid, want ik was daar in '72 aangesteld en begin '73 zat ik hier weer met Douwe om de rest voor te bereiden. We hadden gezegd we moeten een goede voorbereidingstijd hebben, maar wat ons betreft hadden we in september '73 met die opleiding kunnen beginnen. Maar niet wat Den Haag betreft, daar werd eindeloos gemeierd, eerst moesten de faciliteiten voor de cursisten worden geregeld, want die moesten vrijgemaakt worden uit hun school om die opleiding te kunnen volgen, zeker in die experimentele fase.

Elke cursist kreeg in de experimentele fase tien taakuren per week van de overheid uitbetaald. Het weekrooster werd opgebouwd uit de taakuren voor de cursus en de lessen van hun eigen school. We wilden ze ook twee dagen per week op cursus hebben, ze kregen het niet voor niks. Het heeft wel wat tijd gekost om deze regeling rond te krijgen, want het ging een hoop geld kosten.

Toen kwam het punt dat het ministerie zei, we willen dat die cursus in de eerste plaats gaat draaien voor de experimentele middenschoolen. Ik vond dat best. Hermen Jacobs was de voorzitter van een innovatiecommissie van de middenschool. Hij had daar op één of andere manier geen zin in en hij was een invloedrijke man, die erg goed kon manipuleren dus die zat tegen. Hij zei in een vergadering 'Hoe geef je dan zo'n cursus, zodat hij specifiek voor de middenschool geschikt is?' toen vroeg ik aan hem 'In welk opzicht denk jij dat het anders moet zijn dan voor andere scholen? Wat is nou specifiek voor die middenschool?'. Dat wist hij eigenlijk zelf ook niet, maar hij dacht dat het toch niet zo goed zou kunnen. Ik ben toen gaan kijken in Duitsland, daar zat namelijk een vergelijkbare vorm aan die middenschool. Ze deden het daar niet anders dan ergens anders natuurlijk, maar ik deed het om de gemoederen weer gerust te stellen. Toch bleef hij dingen bedenken, waardoor het steeds maar werd uitgesteld. Op gegeven moment was er een vergadering, waarbij ik dacht, ik heb er genoeg van. Toen hadden we een vergadering waar weer één van die mensen van het ministerie bij was, die er een typische ministeriële oplossing voorstelde 'Kunnen we niet nog even een commissie instellen die daar op gaat studeren?' ik zei 'Nee, dat ik verdom ik, het is heel duidelijk. Wij willen het, meneer Jacobs wil het niet. Nu de keuze, het gaat door of het gaat niet door, maar het gedonder moet afgelopen zijn.'. Ik was dat eindeloze gezeur beu.

Uiteindelijk in overwegende samenstelling, er zat een inspecteur bij, het departement bij en de commissie die vond dat we het moesten doen. Ik moet erbij zeggen dat ik later hele goede relaties heb gehad met Hermen want ik werd later voorzitter van SOVO (Samenwerkingsverband van Organisaties van Onderwijsvernieuwing) en hij was daar de secretaris van. Dat ik daar voorzitter van werd, kwam eigenlijk omdat hij me daar voor gevraagd heeft. Die relatie is dus hersteld, maar eerder ging het hard tegen hard.

Al die tijd was Douwe de Vries gebleven, maar hij werd ongeduldig, we hadden alles klaarliggen, maar konden alsnog niet aan het echte werk beginnen. In de tussentijd hebben we wel allemaal cursussen georganiseerd die we konden doen. Bij de schooldecaan eens wat gedaan. We hebben niet stil gezeten. Ik had zelf ook nog van allemaal dingen waar ik me mee bezig heb gehouden. Maar dat eindeloze wachten hield ook een keer op. Uiteindelijk zijn we in '75 pas begonnen met opleiden, zo lang heeft het geduurd. Toen we zijn begonnen met de het oproepen en selecteren van kandidaten, was nog de vraag hoe we dat gingen aanpakken, daar hadden we natuurlijk ook geen ervaring mee. We mochten vijftig cursisten opnemen, dat was voor Nederlandse standaarden al vrij sensationeel, er hadden zich echter ruim vijfhonderd kandidaten gemeld. Die kandidaten willen allemaal komen, maar op de één of andere manier moeten wij beslissen wie er wel en wie er niet inkomt en we wilden er geen simpele loterij van maken. Rum 500 gesprekken was ook geen goed idee. Dus we hebben een aantal dingen gedaan, allereerst moest iedereen die wilde komen een verklaring meeleveren van de schooldirectie waarin staat dat wanneer ze de cursus volgen ze ook de ruimte krijgen in hun school om die in de praktijk te brengen. We hadden zoveel kandidaten, we wilden wel zeker weten dat ze er iets mee konden doen. Verder hebben we iedereen een motivatiebrief laten schrijven. Aan de hand van die brieven hebben we weer een selectie gemaakt. Uiteindelijk hebben we voor iedere plaats 2 mensen gehoord, was nog een heel karwei, met 100 kandidaten een gesprek voeren. Op gegeven ogenblik, hadden we een groep van vijftig cursisten geselecteerd waar we mee gestart zijn. De cursisten waren verdeeld in twee groepen, één groep kwam op maandag en dinsdag, de andere groep op dinsdag en woensdag. Op die manier hadden we één avond dat ze er allebei waren, dus organiseerden we dan bijzondere programma's die beide groepen konden bijwonen. Dan haalden we een spreker, of toonden we bepaalde films. Dat was een behoorlijk intensief programma, maar dat kon ook want ze hadden er ook 10 taakuren voor gekregen. Eens per jaar was er ook nog een partner dag, die partners zagen hun partner twee dagen in de week daar in Utrecht zitten, maar wat ze daar precies deden wisten ze natuurlijk niet. Er werd ook eens in het jaar een dag met schoolleiders gehouden, zodat zij wisten wat ze konden verwachten als die mensen straks terug zouden komen. Zo is dat gaan draaien, het begon toen te lopen en dat liep niet slecht. Op dat moment was het dus een experimenteel programma, en was het binnen de universiteit in het pedagogisch didactisch instituut voor de lerarenopleiding ingebed. Op gegeven moment begonnen ze bij het ministerie te mopperen over al die taakuren, want het werd wel heel duur.

Toen werd Arie Pais in 1978 minister van Onderwijs, hij gaf aan te willen stoppen met die taakuren. Dat vond ik niet zo fijn, maar ondertussen waren ze er in het ministerie alsmaar over aan het zeuren en er kwam wederom maar geen besluit. Op gegeven moment heb ik een brief geschreven naar de minister, met daarin de boodschap dat ze hun beslissing niet langer konden uitstellen omdat de scholen op het moment als een planning aan het maken waren, en als hij niet op dat moment een duidelijk besluit zou nemen het beleid ongewijzigd zou moeten blijven. Ik kreeg een brief terug dat ik gelijk had en dat ik nog een jaar kon doorgaan. Toen hadden we weer voor een jaar die taakuren vrijgesteld. Ondertussen bleef die zaak maar rollen, en na een jaar of vijf kregen we ook het gevoel dat het model wel rond was. We hadden voldoende ervaring om de experimentele fase af te ronden en om te zeggen welke aspecten er in moesten zitten. We waren in staat om het over te hevelen naar de hogescholen. We liepen wel rond met de vraag wat er met onszelf zou gebeuren. Ik ben toen naar Klaas de Jong gegaan, toentertijd de staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen, en heb gezegd 'Luister eens, bij elk vak in het voortgezet onderwijs is het zo dat het een bedding heeft in een wetenschappelijk instituut dat het onderzoek doet dat nodig is om dat vak verder uit te bouwen. Alle schoolvakken hebben dat, behalve de leerlingbegeleiding. Dus geef ons nu de gelegenheid om een kleine unit overeind te houden, als straks de rest naar de hogescholen gaat. Waarin wij dat onderzoek kunnen doen, met een kleinere setting, dat niet in een universiteit gebeurt. Maar wel nodig is, om het vak te blijven vernieuwen en overeind te houden.'. Dat duurde weer een tijd, maar uiteindelijk heeft Klaas de Jong gezegd dat het goed was.

Toen hadden wij de ruimte, om in de eerste plaats begeleiding te geven aan wat ze deden in die hogescholen en om conferenties en workshops te organiseren voor de staf van die verschillende hogescholen. Verder hebben we ook meer onderzoeksmatige dingen gedaan, om nieuwe gedachten en technieken te ontwikkelen om zo mee te gaan met de tijd.

Hoogleraar

In 1981 stopten we met het directe opleiden, en dacht ik dan moeten wij ook niet in dat pedagogisch didactisch instituut blijven. Toen ben ik in gesprek gegaan met de vakgroep onderwijskunde en het bestuur van de universiteit en hebben we de afdeling overgeheveld naar de vakgroep onderwijskunde. Op dat moment was ik nog geen hoogleraar, dat ben ik pas later geworden. Ik heb geen reguliere hoogleraarspost gehad, ik heb nog wel eens gezegd tegen Gathier dat ik een hoogleraar status wilde, omdat ik dan mensen met een promotie kon helpen. Dat is hem niet gelukt, in die tijd was Roel in 't Veld de Directeur-Generaal en die wilde het niet, die vond het onzin, hij vond dat er genoeg anderen waren om promovendi te helpen. Pas toen ik in 1987 met wachtgeld ging, ben ik bijzonder hoogleraar geworden. Ik ben aangesteld als hoofdmedewerker, maar op gegeven ogenblik kwam er een regeling van selectieve krimp en groei. Dat hield in dat er bij ons een stuk af moest zodat er niet veel geld

overbleef. Toen had je 57+ afvoeringsregeling gekregen, dus heb ik gezegd dat ik wel gebruik ging maken van die regeling, zodat de rest nog een tijd door kon met het geld dat er dan overbleef. Ik heb dus geopteerd voor die 57+ regeling en ook gekregen. Ik heb ook gezegd dat ondanks het feit dat ik met wachtgeld ging, het niet betekende dat ik niets meer hoefde te doen. Zij betaalden mij voor vier dagen, dus ik ging ook voor vier dagen werken. Jos Dijkhuis zei tegen mij dat ze me eigenlijk niet kwijt wilden en dat ze gingen proberen of ze een bijzondere leerstoel voor me konden regelen. Hij is toen gaan praten met het universiteitsfonds, dankzij zijn bemoeienissen heb ik toen die bijzondere leerstoel gekregen. Onder die regeling ben ik door blijven gaan, tot mijn 65e, want toen moest ik weg. Ik heb het gedaan op basis van dat wachtgeld, een bijzondere leerstoel leverde 2000 gulden per jaar op, net genoeg voor de postzegels.

Een korte opsomming van projecten

Ik heb verschillende projecten gedaan die buiten de universiteit om gingen. Eén daarvan is *the International Journal for the Advancement of Counselling*, dat is al begonnen omstreeks 1973 toen ik nog maar kort met de counseling bezig was.

Ik was in aanraking gekomen met de 'International Round Table for the Advancement of Counselling' (IRTAC). Dit was een Europese organisatie, of in feite een wereldwijde organisatie, maar met een sterk Europees accent. . In die tijd ging ik allerlei conferenties af om contacten op te bouwen. De IRTAC had in Cambridge, een conferentie in het prachtige Churchill College. Daar ben ik naar toe gegaan, ik trof een aantal honderden mensen, die daar van verschillende kanten van de wereld naar toe gekomen waren. Het grappige is dat ik daar ook één van de mensen heb ontmoet die later een naaste medewerkster is geworden hier in Utrecht, Erika Stern. Zij kwam oorspronkelijk uit Nederland maar was nadat ze uit het concentratiekamp terug was na de oorlog in Engeland terecht gekomen. Toen we in 1975 begonnen met de cursus is zij hierheen gekomen. IRTAC organiseerde één keer per twee jaar een congres, later is dat overigens jaarlijks geworden. Het volgende congres, in 1975 was in Duitsland. Bij die gelegenheid werd ik in het bestuur van de IRTAC gekozen waarvan Hans Hoxter de president was. Hans Hoxter was een interessante man. Ik heb ook aan hem in het *journal*, toen hij overleden was, een speciaal nummer gewijd. Dit was op verzoek van de toenmalige redactie, ik was toen al geen redactielid meer.

Ik heb in het Counseling Magazine, een Nederlands blad, dat enkele jaren geleden is opgezet, ook nog een stuk over hem als pionier geschreven. Het was een heel aparte man. Hans Hoxter vroeg mij, omdat ik toen toch al bestuurslid was, of ik er voor kon zorgen dat de handelingen van die conferentie werden gepubliceerd. Het liefst bij een Nederlandse uitgever. Ondanks dat ik zelf toen niet veel zag in dat soort handelingen ben ik gaan praten met Nijhoff. Nijhoff Academic Publishers was toen nog een betrekkelijke kleine uitgever. Hij wilde het niet uitgeven maar hij vond eigenlijk ook dat we dat

helemaal niet moesten doen. Hij zei dat zij geen handelingen uitgaven omdat dat helemaal niet interessant is. Het heeft twee bezwaren, in de eerste plaats koopt behalve de mensen die op de conferentie waren, niemand het en bovendien ben je verplicht om elke letter die geschreven is erin te publiceren, waardoor er geen selectieprocedure is om de rotzooi die erin zit eruit te halen. Zijn suggestie was om een tijdschrift te maken, want dan konden de goede papers uit de conferenties eruit gehaald worden en gepubliceerd worden en het is voor ons ook interessanter om een tijdschrift te beginnen. Daar is het *International Journal for the Advancement of Counselling* uitgekomen, aanvankelijk door Nijhoff uitgegeven, later door Kluwer door verschillende fusies bij de uitgevers. Tenslotte nu bij Springer, het journal bestaat nu ongeveer 40 jaar. Ik ben de eerste vijftien jaar hoofdredacteur geweest. Dat waren de jaren dat het op poten gezet moest worden en dat je de mensen moest vinden die daarin wilde publiceren en die voldoende reputatie hadden om ervoor te zorgen dat andere mensen er ook in wilden staan. Daar heb ik veel medewerking gehad, ook van een aantal mensen die toentertijd een grote reputatie hadden. Later zijn we steeds selectiever geworden. Ik zit nu nog steeds in the board of editors, maar dat stelt niet zo veel voor.

De hele IRTAC was interessant, ik ben daar vrij snel vice-president geworden. Ik heb daar heel lang toch wel een enigszins belangrijke rol gespeeld bij het organiseren van conferenties. Eén van de projecten die ik hier in Nederland heb gedaan, is de conferentie die ik voor IRTAC aan hier aan de UU heb georganiseerd in 1986. Dat was een grote conferentie over Counselling and Ethnic Minorities. Ik schat dat daar tussen de 300 en 500 mensen waren. Die conferentie is heel succesvol geweest.

We probeerden in beginsel redactievergaderingen te koppelen aan bepaalde bijeenkomsten. We hadden altijd een redactievergadering als er een conferentie was van de IRTAC en als er een congres van the American Counselling Association was, want de meeste mensen gingen daar ook vaak heen. In die redactie zaten overigens zowel Amerikanen als Europeanen, ook de papers die binnen kwamen, kwamen overal vandaan (uit Afrika, Azië, Oost-Europa en het Midden-Oosten). Ondanks dat het een tijd was dat de Amerikanen en Europeanen beiden hun eigen journals voor counselling wilde hebben, was dit een overkoepelend journal. Soms moesten we bij elkaar komen zonder dat daar een conferentie aan ten grondslag kwam en we het niet telefonisch of schriftelijk konden afronden. Dan organiseerde we het ook speciaal daarvoor. Daar probeerde we dan ook fondsen voor te werven, vaak in combinatie met andere dingen. Ik heb dus één of twee keer, vaker zal het niet geweest zijn omdat het vaak gecombineerd was met een conferentie, in Utrecht een redactievergadering georganiseerd. Meestal waren het twee redactievergaderingen per jaar, daarnaast was er wel veel correspondentie. Het was lastig, de universiteiten betaalden meestal wel de reis voor een redactieraad. Echter niet altijd, maar mensen moesten altijd ergens slapen en eten. Dat regelden ze wel, maar dat was wel een reden waarom het niet te vaak kon, want er was geen geld voor. Gaandeweg was de e-mail de uitweg. Pre-e-mail was vooral het beoordelen van de papers lastig. Als ik zie hoe dat nu gaat, gebeurt alles

elektronisch, waardoor het veel sneller gaat. Toen kreeg ik een paper uit, ik noem maar wat, Nigeria. Die wilden vaak publiceren, want die hadden veel universiteiten, maar niet zoveel journals. Dus dan kreeg ik dat paper en moest ik die beoordelen. Het was het principe om tenminste één beoordelaar in het eigen land te vinden, want die kan beoordelen of het verhaal klopt. De beoordelaars in Europa of in Amerika was niet zo'n probleem, alleen de post moest zijn werk doen maar dat was niet altijd even betrouwbaar. Als je een paper naar Nigeria stuurt naar een beoordelaar van een ander, moest je ten eerste blij zijn als het aankwam, dan duurde het daarna al gauw drie maanden voor je het weer terug had. Het was in die tijd dus een heel stuk gecompliceerder om zo'n tijdschrift te runnen dan het nu is. Nu gaat het allemaal via internet. Maar goed het is toch allemaal wel gelukt. Dan had je vaak nog een ander probleem, we publiceerden het journal in het Engels. Maar het Engels van sommige auteurs was niet goed genoeg om af te drukken, dus moesten we ook mensen hebben die met zo'n tekst aan het werk gingen om daar leesbaar Engels van te maken. Daar had ik een aantal mensen voor. Ik heb een hele tijd een Amerikaanse collega gehad die in Den Haag woonde omdat haar man hier werkte. We waren goed bevriend met haar en zij vond het leuk om te doen. Ik belde haar als ik weer een stuk had. Je had van die manuscripten, met name uit Polen en die hoek, waar je het gevoel had dat de auteur een woordenboek had gepakt en elk Pools woord had opgezocht en achter elkaar gezet. Dat resulteerde in een tekst waar werkelijk geen touw aan vast te knopen viel. Toch wezen we zulke stukken niet af, omdat ons beleid was dat wij een ontwikkelingsblad wilden zijn. In Amerika en Australië was de counselling allang ontwikkeld, daar konden we dan ook andere eisen aan stellen. In Europa, Afrika en Azië was de counselling echter nog in een beginstadium. Wij vonden dat ons tijdschrift, dat was ook de hele opzet van die hele ronde tafel, een functie moest hebben in het ontwikkelen van counselling in landen waar dat nog niet bestaat. Dus over artikelen die daar vandaan kwamen moesten we niet te kritisch zijn, maar juist stimulerend werken en proberen om juist te zorgen dat daar materiaal beschikbaar kwam zodat ze daar mee verder konden. We hadden wel als beleid dat degene die het artikel bewerkte als tweede auteur erbij kwam te staan. Het was namelijk een reuze werk. We zeiden dan tegen de eerste auteur, 'Luister eens, we willen je stuk publiceren, maar dat moet wel bewerkt worden. Dan willen wij dat degene die daar zoveel werk in steekt er ook wat voor terug krijgt in de vorm van een credit. Namelijk als tweede auteur.' Dat vonden ze altijd goed, ze waren allang blij dat het gepubliceerd werd.

Die mensen van de IRTAC kwamen overal vandaan, ze hadden wel inhoud maar ze kwamen natuurlijk vooral informatie halen. Dat vonden wij niet zo erg, soms hadden ze ook inhoud. We hadden een goede vriend, een Egyptenaar die hoogleraar in Koeweit was. Hij zat in onze redactieraad en had echt inhoud. Hij had een opleiding gehad in Amerika en was een uitstekend psycholoog. Hij had aan de universiteit van Koeweit de counselling ontwikkeld, die is later toen al het gedonder daar kwam weer naar Egypte teruggedaan en toen weer naar Amerika omdat hij daar kinderen had. Zulke mensen ontwikkelden dus in Koeweit, hadden daar een club en hielden conferenties. Dit gebeurde ook

in Marokko en Tunesië. Het waren vaak mensen die wel inbreng hadden, maar die ook wel echt kwamen halen omdat ze steun en materiaal nodig hadden. Dat was ook vaak een punt, mensen waren vaak niet alleen blij omdat ze een artikel gepubliceerd kregen maar ze kregen ook overdrukken, daar konden ze mee aan het werk in hun eigen land. We gaven geen honoraria, we gaven ze geen cent, maar ze kregen wel een ruime hoeveelheid overdrukken. We wisten dat dat voor die mensen veel belangrijker was. Het was een leuke klus om dat op gang te krijgen, het geeft me nog een zeker gevoel van tevredenheid, dat het tijdschrift na zoveel jaar nog steeds bestaat. Dat het nog iedere keer verschijnt en dat er nog interessante artikelen in komen. Ik heb er op het ogenblik geen invloed meer op, maar dat wil ik ook niet. Ik vind ook eigenlijk dat ik van die cover af moet, maar ik ben te lui om weer eens een e-mail naar die redacteur te sturen die het nu beheert om dat te zeggen.

Redactievergaderingen zijn er niet meer, want alles gaat via e-mail en via Springer. Ik verdenk ze er sterk van dat ze de eindredacteur als alleen maar nominaal hebben zitten en ze het allemaal intern doen. Ze verschijnen tegenwoordig namelijk zo keurig op tijd dat het bijna verdacht is. Het is een goed teken dat ze nog kopij hebben, dat betekent dat het tijdschrift nog een functie heeft. Ik heb herhaaldelijk gedacht dat ze er mee zouden stoppen. Maar ze zeiden altijd 'We maken eigenlijk verlies op dit tijdschrift, maar we vinden het inhoudelijk zo goed dat we het willen handhaven.'

Dit is zo'n beetje de internationale kant van mijn carrière geweest. Ik ben wel nog lid geweest van wat dingen, zoals de internationale beroepsbegeleidingsclubs en keuzebegeleidingsclubs. Daar heb ik echter nooit een bestuursrol in gespeeld. Maar dat gaf ook wel weer aardige contacten. In het algemeen heb ik vrij veel internationale contacten gehad. Dat betekende dat ik veel weg was. Ik heb ook een aantal keer summer courses gegeven aan Amerikaanse universiteiten, op de University of Washington, North Carolina State University en the University of Virginia. Dat was op uitnodiging.

In die rondreis in Amerika heb ik een aantal mensen leren kennen, één daarvan was Larry Brammer. Brammer, is inmiddels in de negentig, maar nog altijd levendig, want ik heb laatst nog een brief van hem gehad. Hij was auteur van een dominant handboek op het gebied van de counselling in Amerika. Ik was bij hem op bezoek geweest in Seattle, daar heb ik toen mee overlegd. Hij is via Fulbright ook een jaar bij ons geweest. Ik heb verschillende mensen uit Amerika gehad die op onze afdeling gewerkt hebben. Brammer is geweest om ons te helpen bij de uitbreiding van onze afdeling. We hebben hem ook gevraagd ons te evalueren waar wij mee bezig waren, en of hij ons goede raad kon geven wat we konden doen om het beter te maken. Larry heeft mij toen uitgenodigd om aan de universiteit van Washington een summer course van anderhalve maand te komen geven. Ik heb daar twee cursussen gegeven, één die gewoon in het programma paste en één seminar over *Values In Education and Counselling*, iets waar ik toen hier veel mee bezig was. Dat was een ontzettend leuke ervaring.

De hoogleraar die toen in North Carolina State zat is hier geweest bij die conferentie die ik had georganiseerd. Ik had hem leren kennen bij een conferentie in Philadelphia. Het was een heel goede

man, hij had goede modellen over multi-ethnic counseling ontwikkeld. Gaandeweg raak je wat bevriend met die mensen. Hij heeft me daarna uitgenodigd om in North Carolina State zijn cursussen in de zomer te geven. Mijn vrouw ging altijd mee als ik een summer course moest geven. Naar Seattle zijn Benjamin, Chaja en een schoolvriendin van Chaja, Evelien Tonkens mee geweest. Evelien is zelf op het moment hoogleraar Actief Burgerschap aan de UvA. De derde summer course was in Charlottesville, Virginia, de hoogleraar die daar over de counseling ging, die kende ik ook uit al die organisaties. Hij was in die tijd ook de voorzitter van de *American Counseling Association*. Charlottesville als stad stelde niet veel voor, maar de universiteit was een mooie plek. De universiteit was ooit gesticht door Thomas Jefferson, en was nog helemaal in de stijl van toen het gesticht was. Een leuke plek om weer naar toe te gaan. Het was een flinke campus, maar het ligt onder de rook van Washington en Duke University waardoor het geen bonzend hart is. We gingen vaak 's avonds naar Duke, want daar hadden ze balletvoorstellingen, want in Charlottesville was niet veel aan dat soort voorstellingen. In Virginia had je die plantages dus daar zag je de apartheid nog, dat maakte het wel interessant. Er waren nog townships, waar je binnen reed, en het net leek of je een andere wereld binnen reed, het was daar niet alleen zwart maar vooral ook heel arm. Dat ligt dan vlak tegen de rest aan. Daar is nog een aardige anekdote over. Thomas Jefferson, zoals veel slavenhouders zijn, was tegen de slavernij maar hij had ze zelf wel. Hij had ook nazaten, er was een witte tak Jeffersons en een zwarte tak Jeffersons. In de tijd dat we daar waren hadden de zwarte Jeffersons bedacht dat zij een reünie gingen houden op het domein van Jefferson. Want dat was openbaar gebied geworden dat tot de universiteit hoorde. Al die zwarte Jeffersons die kwamen daarheen, en hebben daar een feestje voor elkaar gekregen.

Tussendoor ben ik nog wel eens op verschillende plekken geweest voor conferenties, maar dit waren de summer courses. Het waren mooie en interessante tijden. Ik ben onder andere in Penn State geweest bij Ed Herr. Herr was in die tijd in Amerika een begrip, hij was de grote man op het gebied van keuzebegeleiding. Hij zat ook in het bestuur van IRTAC. Ik heb dus ook één of twee keer bij hem gelogeed, dat was meestal gecombineerd met andere reizen.

Ik ben twee keer genomineerd voor de Amerikaanse award van de American Counseling Association voor 'distinguished professional service'. De eerste keer heb ik hem niet gekregen, toen heeft Ken Hoyt hem gekregen. Toen ik dat hoorde was dat ook heel logisch, hij was in Amerika een begrip. Het jaar later hebben de lieve mensen mij nog een keer voorgedragen en toen kreeg ik hem wel. Dat is iets wat ik met enige trots mag vermelden. Ik vond het bijzonder, in de eerste plaats omdat ik deze award überhaupt kreeg in een ander land, waar nog duizend gegadigden zijn en daarnaast omdat deze award vrijwel nooit aan niet-Amerikanen gegeven werd, ik was pas de tweede niet-Amerikaan. Daar moet ik wel bij zeggen dat je lid moet zijn van die organisatie om de prijs te krijgen en ik was al vanaf het begin lid. Het was eervol. Mollie en ik hebben die award opgehaald bij een conferentie in Florida. We

waren eigenlijk niet van plan om naar die conferentie te gaan, maar dan krijg je een award en ga je hem toch wel even ophalen. Ik vermoed dat ik buiten Nederland meer bekendheid had dan in Nederland. Die hele counseling wereld, die overigens niet zo groot was, daar heb ik toch wel een rol in gespeeld.

In Nederland heb ik buiten het werk aan de universiteit me ook op het multiculturele gebied nogal wat bewogen. Toen ik met wachtgeld ging, had een onderwijsinspecteur uit Den Haag dat gehoord. Ik gaf hem wel eens advies over het één en ander. Hij vroeg toen of ik bij hun wilde werken. Ik heb vijfentwintig jaar advies gegeven aan de gemeente Den Haag, vooral over hoe ze in voortgezet onderwijs moesten werken met allochtone leerlingen en hoe ze het integreren met minderheden moesten aanpakken: met verschillende onderwerpen en welke problemen ze tegen zouden komen. Ik heb daarnaast ook voorkomende dingen gedaan, ik heb een paar fusies van scholen begeleid. Ik heb op gegeven moment, op verzoek van de gemeente, het pedologisch instituut doorgelicht. Daar zaten een aantal problemen in, daar heb ik vrij veel tijd in gestoken en er vervolgens een rapport over geschreven. Dat deels in een la verdwenen is, maar ook deels tot een aantal acties heeft geleid. Onder andere dat Mariëtte van Wieringen in Den Haag benoemd is op een post die voortvloeide uit dat rapport van mij. Later is ze directeur onderwijs daar geworden.

De gemeente Rotterdam had een zak met geld apart gezet om een stimuleringscommissie voor de brede school op te zetten. Het geld dat ze hadden gekregen mochten ze gebruiken om plannen te ondersteunen op het gebied van de brede school. Er mochten geen Rotterdammers in die commissie zitten, om belangenverstrengelingen te voorkomen. Zo zijn ze, via via, bij mij terechtgekomen met de vraag of ik die commissie wilde voorzitten. Ik ben daar drie jaar voorzitter van geweest. Het is altijd prettig als je een zak met geld tot je beschikking hebt, dan vinden de mensen je allemaal heel aardig. We hebben het geprobeerd te ontwikkelen op een stimulerende manier door te zeggen 'Jongens, lever je plannen maar in en we gaan er met je over praten.'. We hebben meteen aan het begin gezegd dat we niet alleen op grond van papieren stukken die scholen geld wilde geven. We wilden ook dat ze kwamen toelichten waarom ze wat wilden. We merkten vaak dat er niet goed over nagedacht was en dat we ze moesten helpen en soms was het ook zo dat ze naar ons gevoel veel te bescheiden waren. Soms hadden ze veel meer dingen nodig dan dat ze vroegen, dan zeiden ze vaak dat dat wel zo was maar dat het dan veel te duur werd.

Dan gaven we ze wel gewoon wat ze nodig hadden. Als de verhalen ons te onduidelijk waren gingen we naar zo'n school, om te kijken hoe het daar was. Dat was een heel prettige, leuke klus. Echter werd na drie jaar het beleid veranderd en kregen de schoolbesturen in Rotterdam veel meer te zeggen dan de gemeente en die wilden dat niet meer. Ze wilden dat geld gewoon zelf verdelen waardoor dat het einde van de commissie betekende.

Ik ben ook nog een poos voorzitter geweest van een coördinatie orgaan van volwassen educatie, dat zetelde in Zeist. Daar had het ministerie een kantoorpand in die tijd. Ik was voor die rol gevraagd omdat ze dachten dat ik het wel leuk vond om wat invloed op de volwassen educatie uit te oefenen met mijn educatie achtergrond. Ik dacht, wie weet. Er waren zes of zeven clubs, je had de open school, de educatieve netwerken, de minderheden, en zo nog een paar. Al die clubs hadden hun eigen bestuurtje, beleid, wensen en wilden allemaal hun eigen poldertje bewaren. Dat coördinatie orgaan was door het ministerie bedacht om daar wat orde te scheppen. Er moest tenminste geprobeerd worden om die neuzen één kant op te krijgen, en zien dat ze afspraken met elkaar maken zodat ze elkaar niet in de weg lopen. Dat bleek mijn taak dus te zijn, dat was peentjes zweten. Gaandeweg ging het wel beter, maar in het begin lukte het niet. Ze zaten allemaal heel welwillend in de vergadering, ze spraken allerlei dingen af en dan deden ze vervolgens allemaal wat anders. Dan moest er op de vergadering die daarop volgde weer over gepraat worden. Ik heb het ook niet zolang vol gehouden, ik heb op gegeven moment gezegd dat ze het maar uit moesten zoeken, het was namelijk niet waar ik voor gekomen was. Ze wilden zich wel laten coördineren, maar niet genoeg om tot een oplossing te komen. Apart van elkaar vond ik ze allemaal aardig, maar samen vond ik het niets. Dat zagen ze zelf ook wel in, ik heb met al die mensen heel goede contacten gehad.

Slot

Officieel ben ik in 1995 met pensioen gegaan. Na mijn pensioen heb ik een tijd op declaratiebasis gewerkt als voorzitter van de Projectgroep Evaluatie Welzijn van jonge Allochtonen (PEWA) bij het Verwey-Jonker Instituut. Dat was een onderzoeksgroep op het gebied van allochtonen, die werkte oorspronkelijk aan de universiteit van Leiden. Het viel toen onder Lotty Eldering, maar de subsidie gever, het was geld van VWS, wilde dat dit type activiteit geïntegreerd zou worden in het Verwey-Jonker Instituut. De projectgroep verhuisde van Leiden naar Utrecht, degene die hem in Leiden bestuurdde vanuit de universiteit ging eruit. De toenmalige voorzitter van die Projectgroep, Koos van Deursen, was een onderwijsinspecteur uit Den Haag. Van Deursen vroeg mij of ik er wat voor voelde om daar voorzitter van te worden. Al die dingen gebeurden heel toevallig, ik trof hem op een of andere gebeurtenis hier bij Forum, dat ook met het allochtonen gebied bezig was. Ik kende hem al jaren van andere dingen, we stonden in de pauze te praten, hij vertelde mij dat die groep naar Utrecht zou gaan en dat hij er niet meer bij kon blijven en vroeg of ik dat niet wilde gaan doen. Ik heb daar over nagedacht en ik wilde dat wel. Ik heb er nooit spijt van gehad, het was leuk om te doen. Toen ben ik eerst gewoon voorzitter geweest van PEWA, die als een zelfstandige unit werd opgenomen in het Verwey-Jonker Instituut. PEWA werd gaandeweg steeds meer geïntegreerd en uiteindelijk bestond het niet meer als projectgroep maar werd het een onderdeel van het Verwey-Jonker Instituut. Toen was ik niet langer meer voorzitter, maar kreeg ik de rol van wetenschappelijk adviseur van het Verwey-Jonker Instituut voor dat onderdeel. Dat heb ik gedaan tot ik 72 jaar was, toen wilde ik geen vaste,

regelmatige opdrachten meer hebben. Bovendien werd in die tijd Trees Pels aangetrokken en dacht ik, als Trees daar zit dan hoef ik er niet te zitten. Ik had Trees zelf aanbevolen, Trees had de deskundigheid die daar voor nodig was. Daarvoor hadden ze ook een tijdje gewerkt met Ruben Gowricharn, dat vond ik een iets minder succesvol geheel. Hij is toen als bijzonder hoogleraar in Tilburg neergezet, het was aardige man, maar hij had zo zijn eigen ideeën en was niet zo geïnteresseerd in wat zij daar deden. Toen Trees daar echter werd aangesteld, vond ik dat ik weg kon. Dus toen heb ik op een geschikt moment afscheid genomen van het Verwey-Jonker Instituut.

Daarna heb ik niet zo heel veel meer ondernomen op mijn vakgebied. Ik bleef natuurlijk lezen, en heb nog een boekje geschreven: 'Een begeleidende school'. Daarvoor heb ik nog vrij intensief door Nederland gereisd en scholen bezocht. Mijn eerdere boek 'Mensen scholen mensen' is in 1986 uitgekomen, daar stonden voor eind jaren negentig nog best wat interessante dingen in maar het was wel verouderd. Ik had een keer gepraat met Luc Stevens, en we hadden het daarover, we vonden eigenlijk dat het boek bijgewerkt moest worden. Ik vond echter dat het niet goed was om daar met de kaasschaaf overheen te gaan, en weer allerlei dingen in te voegen. Toen vroeg Luc waarom ik niet een nieuw boek zou gaan schrijven. Ik zei wel, 'Weet je wel wat je daar zegt? Een nieuw boek schrijven houdt toch wel wat in.'. Gaandeweg heb ik er over nagedacht en besloten om het toch te doen. Het is minder breed geworden dan 'Mensen Scholen Mensen', dat zou je kunnen lezen als een algemeen onderwijskunde boek, van een bepaald gezichtspunt uit geschreven. Waarin die begeleidende school natuurlijk ook een rol speelt. 'Een begeleidende school' was meer toegespitst op de begeleidingskant in het onderwijs, maar daar komt natuurlijk ook van alles bij, dan heb je het over beoordeling, selectie, etniciteit, en nog meer onderwerpen. Toen ik eenmaal had besloten om te schrijven wist ik wel dat ik al te lang uit het onderwijs weg was, ik moest eerst van mezelf gaan kijken omdat er al een hoop veranderd was. Daarom heb ik een rondreis door Nederland gemaakt en heb ik elf scholen, op allerlei niveaus, bezocht. Ik ging in de klas zitten, ging met mensen praten, ging erover lezen als er projecten waren. Naar aanleiding van die ervaringen heb het boekje geschreven, in 2006 is het uitgegeven. Dat is mijn laatste werk geweest, na 2006 heb ik niet meer geschreven. Tot mijn verbazing worden er nog steeds wat boeken van verkocht. Het is nooit een bestseller geweest, zal het ook niet worden, maar er zijn nog altijd mensen die het aanschaffen.

Mijn proefschrift, mensen scholen mensen en een begeleidende school zijn mijn belangrijkste publicaties. Ik heb wel meegewerkt aan andere boeken, ik heb allerlei hoofdstukken geschreven in andere boeken. Ik heb een hoofdstuk staan in een Duits handboek en in een paar Amerikaanse handboeken. In 1975 was ik betrokken bij een conferentie in Rome, waar een deel van de Enciclopedia Italiana uit is voortgekomen. Die maakten een speciale editie over nascholing, daar werden mensen uit verschillende Europese landen voor uitgenodigd om daar hoofdstukken voor te schrijven en deze te presenteren tijdens een conferentie in Rome. Ik ben degene geweest die dat voor Nederland heeft

gedaan. Ik heb ook nog artikelen geschreven, uiteraard in het journal, maar ook in een Frans tijdschrift. Nog niet eens zo lang geleden heb ik nog een key note speech gehouden tijdens een conferentie van IRTAC in Griekenland. Dat had nogal wat succes dus dat heb ik later nog een keer in het Frans herhaald in Parijs op verzoek van mensen die dat hadden gezien. Dat is ook weer in een Frans tijdschrift gepubliceerd. Met de Open Universiteit samen heb ik de redactie gevoerd, met wat meer mensen van de Open Universiteit, over een handboek over keuzebegeleiding. Ik heb altijd het idee dat mijn onderwijzende kant, in de 24 jaar op het nutsseminarium, de boventoon heeft gevoerd in mijn carrière en niet mijn onderzoekende kant. Ik heb meer het gevoel een leraar te zijn geweest. Toch denk ik dat ik ook van Kohnstamm, of in ieder geval van het nutsseminarium, heb meegenomen dat ik als onderzoeker praktijkgericht onderzoeker ben geweest. Niet zozeer van het zuiver wetenschappelijke onderzoek. Ik denk dat ik ook wel weer dingen vergeet in het verhaal, maar als ik terug denk heb ik veel hoofdstukjes geschreven in verscheidene boeken. Ik ben echter niet zo'n administrator dat ik dat allemaal heel precies bij gehouden heb.

Ik ben toch ook wel van gedachten veranderd op verschillende punten, dat zit dan wel weer in *Een begeleidende school*. Ik heb zelf het gevoel toen ik *Mensen Scholen Mensen* ging schrijven, had ik inmiddels 25 jaar ervaring in het onderwijs, mijn denkbeelden waren zodanig gevormd dat ik dat boekje zo kon volschrijven. Ik moest natuurlijk allemaal dingen bij elkaar zoeken en documenteren, maar toch ging dat volschrijven bijna vanzelf. Dat had ik bij *Een begeleidende school* ook wel. Het grappige was dat kort voor ik aan *Een begeleidende school* begon had Jorien Meerdink van de Stichting Wesp mij gevraagd of ik voor een boekje dat zij uitgaf een column van een pagina wilde schrijven. Over hoe je met kinderen moest omgaan. Dat heb ik gedaan, toen ik ging nadenken wat ik met Luc besproken had, heb ik die bladzijde erbij gepakt, en eigenlijk zaten daar alle thema's in die in het boekje *Een begeleidende school* zijn uitgewerkt. Dat vond ik achteraf toch wel heel grappig.

Totaliteitsonderwijs was mijn eerste boekje, dat was eigenlijk mijn doctoraal scriptie op onderwijsgebied. Toen kwam ik in het nutsseminarium en is het daar als boekje uitgegeven. *Een halve eeuw onderwijsresearch* kwam daarna, en *Individualisering en differentiatie* was een hoofdstuk in een boek van Van Kemenade, bijdragen uit de onderwijswetenschappen, en een hoofdstuk in het Handbuch für Bildungsberatung in Holland in 1975. Ook heb ik nog in 1979 met Jos Aarts en Jan Giesbers samen een boekje over het onderwijs in Nederland geschreven en daar heb ik het deel 'basisonderwijs' gedaan. Ik heb ook 'Cross-Cultural Counselling from a West-European Perspective' geschreven, in het handboek van 'Cross-Cultural Counselling and Psychotherapy' van Paul Pedersen in 1985. Op de Open Universiteit heb ik in 1993 samen met J. van Kuyk, H. Münstermann en P. Stijnen 'Management en Begeleiding van Schoolloopbanen' gemaakt. Verder: 'Newcomers in European Societies: Implications for Education and Counselling', dat later uit gewerkt is tot die keynote en ook in het Frans is gepubliceerd. Dan als laatste: 'Een Begeleidende School' in 2006.

Verder zijn er dingen die je allemaal mee maakt, die bij het normale universitaire leven horen. Ik heb een aantal keer gesolliciteerd naar een functie en vervolgens de functie niet gekregen. De ene keer begreep ik dat wat beter dan de andere. Dat zijn dingen, die zijn zo vertrouwelijk dat kun je nergens opschrijven want dat zit in commissies. Soms hoor je er wat van maar soms ook niet. Wat nog grappig is op dat vlak. Er was ooit een vacature voor onderwijskunde aan de Vrije Universiteit. Ik had die vacature gelezen, maar er stond altijd bij dat je als kandidaat aan bepaalde uitgangspunten moest voldoen. Toen heb ik Johan van Hulst gebeld, die overigens nog steeds leeft, inmiddels 102 jaar oud. Ik heb hem gezegd dat ik interesse had in de functie, maar dat ik niet aan de eisen voldeed die zij stelden en dat ik dus maar niet ging solliciteren. Toen vroeg Johan of ik alstublieft wel wilde solliciteren, want het moest wel kunnen. Vervolgens heb ik een brief geschreven en ik dacht, ze moeten weten dat ze met mij geen kat in de zak kopen. Ik heb geschreven dat ik lid van de Partij van de Arbeid was, dat ik geen lid was van een kerk, wat mijn achtergronden waren en dat ik ook nog lid was van de onderwijscommissie van het NVV en van de vereniging voor openbaar onderwijs. Ik dacht, duidelijker kan het niet, ze moesten wel weten als ze me wilden wat ze kregen. Toen hoorde ik een maand later, dat ze me als nummer één op de voordracht hadden gezet. Ik had niet eens een gesprek gehad daar. In die commissie waren er wel allemaal mensen die mij kenden, er was maar één persoon geweest die opmerkingen gemaakt had over mijn achtergrond, maar dat was geen belemmering geweest. Vervolgens begon het grote wachten, dat heeft geloof ik anderhalf jaar geduurd tot ik werd opgebeld met de boodschap dat het bestuur van de Vrije Universiteit vond dat ze geen hoogleraar als ik konden benoemen op deze leerstoel waar uiteindelijk de Vrije Universiteit voor gesticht is: Christelijk onderwijs. Ik vond het jammer om te horen, maar ik heb het altijd al geweten. Ik paste totaal niet in dat plaatje. Het mooiste vond ik, vlak daarna hebben ze een andere hoogleraar benoemd op die post. Dat was een marxist uit Groningen. Hij kende de Russische pedagogiek heel goed, hij vertaalde dat naar het Nederlands. Waardoor de Russische pedagogiek gangbaar werd voor Nederland. Het was een bekwaam wetenschapper, maar ook absoluut geen gelovige. Dat vond ik merkwaardig.

Zo zijn er nog meer dingen geweest, achter de schermen is er nog het een en ander gebeurd. Ik wil gezegd hebben dat ik buitengewoon tevreden ben met mijn lot, zoals het gegaan is. Ik vind dat ik heel veel kansen en mogelijkheden gehad heb. Ik heb alle dingen die ik graag in mijn leven gedaan wilde hebben, kunnen doen. Ook al zijn sommige dingen anders gelopen dat ik op dat moment gehoopt had, is dat in veel opzichten helemaal niet erg gebleken. Ik ben een erg tevreden mens.

